

ГЕНДЕРНА ПЕРСПЕКТИВА СФЕРИ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Проведення дослідження та публікація звіта підготовлена в рамках програми "WE ACT: діємо задля жінок та їхніх можливостей", що впроваджується Фондом ООН у галузі народонаселення, UNFPA за фінансової підтримки Європейського Союзу. Матеріали, висновки та рекомендації даного дослідження відображають погляди авторів та не обов'язково відображають офіційну позицію UNFPA та Європейського Союзу.

Дослідження "Гендерна перспектива сфери захисту довкілля в Україні" було проведено для того, щоб виявити можливості для усунення гендерних розривів у сфері захисту довкілля: використання практик, дружніх до навколишнього середовища, мінімізація негативного впливу зміни клімату та забруднення довкілля на жінок і чоловіків, справедливий розподіл коштів та збільшення участі жінок у системі прийняття рішень у сфері охорони довкілля. Матеріали дослідження доповняють гендерний профіль країни з акцентом на гендерний вимір реалізації програм AA/DCFTA (The Deep and Comprehensive Free Trade Area) співробітництва/допомоги ЄС в Україні.

Виконавці: Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова

Координація та методологічна підтримка:

Наталія Кошовська, Програмна аналітикиня, Гендерна рівність та посилення ролі жінок, UNFPA

Максим Ліушан, Програмний координатор, WE ACT: Діємо задля жінок та їхніх можливостей, UNFPA

Експертна підтримка:

Мар'яна Колодій, Директорка Центру гендерної освіти Ужгородського національного університету

Інна Дацюк, Експертка з питань охорони довкілля

Будь ласка, відскануйте QR код для завантаження тексту дослідження та інфографіки:

ЗМІСТ

ВСТУП	6
МЕТОДОЛОГІЯ.....	7
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	9
ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД	20
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ГЕНДЕРНИХ АСПЕКТІВ	30
ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	38

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ

Гендер – соціально зумовлені відмінності між жінками та чоловіками, змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що, визначається соціальними, політичними, економічними і культурними контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їхньої статі.

Гендерна рівність – стан суспільних відносин коли жінки та чоловіки мають рівні умови для реалізації своїх повних прав людини та для внесення вкладу до економічного, соціального, культурного та політичного розвитку. Гендерна рівність вимагає, щоб жінки і чоловіки стали повноправними партнерами у своєму домі, на своєму робочому місці, у своїй спільноті та у своєму суспільстві.

Гендерний підхід – врахування різних потреб жінок і чоловіків, які з'являються через соціальні ролі а також стратегія, що дозволяє зробити проблеми та досвід як жінок, так і чоловіків невід'ємним аспектом при розробці, реалізації, моніторингу та оцінки політики та програм у всіх політичних, економічної та суспільної сферах . Основоположним для гендерного підходу є принцип надання рівних можливостей незалежно від статі.

Гендерний мейнстрімінг – визнана на глобальному рівні стратегія втілення політики гендерної рівності. Гендерний мейнстрімінг передбачає включення гендерної перспективи в процеси підготовки, розробки, втілення, моніторингу та оцінки політик, нормативно-правових актів та бюджетних витрат, з ціллю просування гендерної рівності між жінками та чоловіками, та боротьби з дискримінацією.

Зелена економіка – економіка, яка призводить до покращення добробуту людей та соціальної справедливості, при значному зниженні екологічних ризиків та екологічних дефіцитів (UNEP 2011).

ВСТУП

ООН було проголошено доступ до чистого та здорового довкілля фундаментальним правом людини¹. Верховним комісаром ООН з прав людини наголошено увагу на трьох загрозах планетарного масштабу та найсерйозніших сучасних проблемах у сфері прав людини: *зміна клімату, забруднення навколишнього середовища та руйнування природи*. Від цього необхідно відштовхуватись для того, щоб просувати новаторську економічну, соціальну та екологічну політику, яка буде спрямована на захист людей і природи.

Як відбувається взаємодія жінок, чоловіків та навколишнього середовища? Чи можливо використовувати гендерний підхід у вирішенні екологічних проблем? Чи є зв'язок між гендерною дискримінацією та екологічними кризами? Чи впливають гендерні стереотипи на споживацьку поведінку громадян? Ці та багато інших питань складають гендерну проблематику у сфері охорони довкілля та навколишнього середовища.

Дослідження відмінностей впливу проблем навколишнього середовища на жінок та чоловіків набуває дедалі більшого значення через зміни в підходах до економічної діяльності, зміни соціальних стандартів і цінностей, урбанізацію на глобальному та місцевому рівнях.

Однією з ключових складових зменшення негативного впливу зміни клімату та інших проблем, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища, є гендерна рівність і справедливий підхід під час реалізації політик і заходів у цій сфері. Оцінка гендерного впливу відіграє вирішальну роль у розумінні того, як політика та законодавство щодо кліматичних змін, охорони довкілля та енергетики впливають на жінок і чоловіків, хлопців і дівчат; та чи є справедливим розподіл коштів для мінімізації негативного впливу.

Все більше уваги до ролі жінок як провідниць змін привертає документ *«Глобальна гендерна та екологічна перспектива»* Програми ООН з навколишнього середовища за підтримки мережі міністерок та лідерок за довкілля, в якому акцентуються найважливіші гендерно-екологічні підходи та програма перетворень, що визнає гендерну рівність рушійною силою змін, внаслідок чого природоохоронна політика дедалі більшою мірою враховуватиме інтереси обох статей.

Досліджуючи гендерну складову сталого розвитку, ми можемо уявити майбутнє, яке ми матимемо, і досягти відчутних змін у житті людей в усьому світі, дбаючи при цьому про навколишнє середовище.

Метою дослідження є:

- виявлення можливостей для усунення гендерних розривів у сфері захисту довкілля: використання практик, дружніх до навколишнього середовища, мінімізація негативного впливу зміни клімату та забруднення довкілля на жінок і чоловіків, справедливий розподіл коштів та збільшення участі жінок у системі прийняття рішень у сфері охорони довкілля.

---

1 UN declares access to a clean environment a human right, <https://www.reuters.com/business/environment/un-passes-resolution-making-clean-environment-access-human-right-2021-10-08>

МЕТОДОЛОГІЯ

Гендерний аналіз. Гендерний аналіз політики в галузі довкілля, сферах зміни клімату та «зеленого переходу» покликаний ідентифікувати різні потреби жінок і чоловіків, а також визначити способи задоволення цих потреб на основі принципів соціальної справедливості та відсутності дискримінації за ознакою статі з акцентом на досягнення рівних можливостей жінок і чоловіків.

Кабінетний огляд. Дані було проаналізовано з використанням змішаних методів.

Для оцінки гендерного впливу було зібрано первинні дані (включно з державними статистичними даними України), дані, які повідомляються в рамках моніторингових угод з міжнародними організаціями або за допомогою публічних джерел, включно з аналітичними доповідями міжнародних організацій, національних міністерств та науковими публікаціями, на які наведено посилання.

Під час збору інформації було здійснено огляд відповідних даних та проведено консультації із національними та міжнародними стейкхолдерами у сферах екології, зміни клімату та «зеленого переходу». Зокрема, дослідження включає:

- аналітичний огляд міжнародних зобов'язань, актуальних публікацій та звітів;
- оцінку національної політики та стану її реалізації;
- консультації з національними міністерствами, агенціями ООН та іншими міжнародними організаціями;
- глибинні інтерв'ю з ключовими інформаторами та експертами з предметних питань.

В якості ідентифікаційних показників гендерної нерівності у сфері навколишнього середовища в дослідженні розглядаються:

- «зелений перехід» та гендерні аспекти енергоспоживання, доступ до ВДЕ та енергетична бідність;
- аграрний сектор;
- мобільність;
- доступ до чистої питної води;
- гендерні аспекти, пов'язані зі зміною моделей споживання;
- участь жінок у природоохоронних установах та освіті.

Загальнонаціональне соціологічне дослідження. Для досягнення цілей дослідження здійснено загальнонаціональне опитування дорослого населення України методом «обличчя до обличчя» (у помешканні респондента) за вибіркою, що репрезентує доросле населення (18+) усіх регіонів України (за винятком Криму та частин Донецької та Луганської областей, які непідконтрольні українському Уряду станом на лютий 2022), відповідно до основних соціально-демографічних показників (регіон, тип поселення, стать, вік).

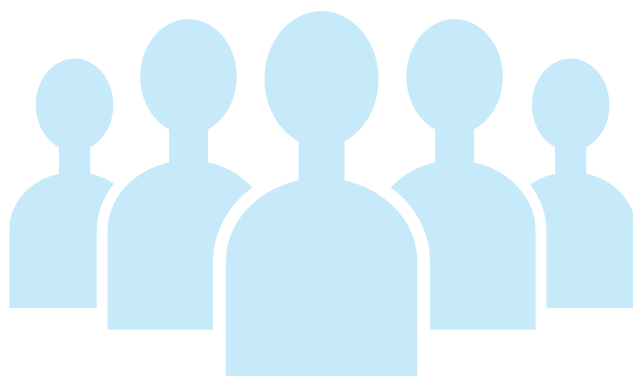
Статистичне джерело формування вибірки – дані Державного комітету статистики України про соціально-демографічну структуру населення України. У результаті польового етапу було зібрано 2018 заповнених опитувальників. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова на початкових етапах відбору та з квотним відбором респондентів на останньому етапі (здійснювався відбір респондентів за статево-віковими квотами). В опитуванні були задіяні 133 інтерв'юери (112 жінок і 21 чоловік). Вибірка побудована таким чином, щоб усі представники/-ці генеральної сукупності мали однакову статистичну ймовірність потрапити до неї. Порівняння демографічних розподілів із статистичними даними для оцінки репрезентативності показує, що максимальна розбіжність між ними становить 0,2%.

Експертне онлайн-опитування проведене з метою оцінки громадянами України екологічної ситуації і рівня стурбованості проблемами довкілля. Опитано 24 експерти та 28 експертки. За методом збору інформації використовувалося комбіноване опитування (з поєднанням онлайн-опитування та інтерв'ю «обличчям до обличчя»).

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Основні екологічні фонди, серед яких Глобальний екологічний фонд, Кліматичні інвестиційні фонди, Зелений кліматичний фонд та Адаптаційний фонд, затвердили гендерні стратегії та механізми. На законодавчому рівні у країнах-членах ЄС триває процес усунення гендерних нерівностей, реалізації жінками і чоловіками їх рівних прав та можливостей.

МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

ПРАВО НА ЗДОРОВЕ ДОВКІЛЛЯ – УНІВЕРСАЛЬНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ

Право на здорове довкілля офіційно визнано більш ніж у 80% держав-членів ООН у конституціях, законах, судових рішеннях та регіональних договорах. Це право вже побічно згадане у глобальних договорах з прав людини, хоча й не було безпосередньо визнано державами через Організацію Об'єднаних Націй. Також держави-члени ООН беруть на себе зобов'язання встановити новий мандат для Спеціальної процедури з прав людини та зміни клімату. Широкий спектр структур ООН та інші міжурядові органи, а також НКО, профспілки та бізнес-групи заявили про підтримку глобального визнання права на здорове довкілля.

8 жовтня 2021р. на 48 сесії у Женеві вперше в історії підрозділ ООН, місія якого полягає у заохоченні та захисті прав людини в усьому світі, ухвалив резолюцію, яка визнає здорове та безпечне довкілля універсальним та базовим правом людини². Хоча Резолюції Ради з прав людини не мають обов'язкової юридичної сили, вони містять тверді політичні зобов'язання. Визнання права на здорове довкілля на державному рівні сприятиме покращенню екології, включно зі скороченням забруднення повітря, розширенням доступу до чистої питної води та скороченням викидів ПГ. Це також дає можливість громадам захищати свої права, порушені через несприятливий вплив на довкілля.

Цілі сталого розвитку (ЦСР) (*Sustainable Development Goals, SDGs*)

Гендерна рівність посідає центральне місце в досягненні ЦСР, зокрема ЦСР визнають всеохоплюючий, наскрізний характер гендерного впливу екологічних, соціальних та економічних проблем. Гендерна рівність і розширення прав жінок визначається як окрема ціль (Ціль 5) і як наскрізне питання в інших Цілях з відповідним переліком завдань. Наприклад, зобов'язання щодо збору даних, розподілених за статтю і віком. Окрім того Ціль 5 закликає до викорення усіх видів насильства та дискримінації по відношенню до жінок у всіх галузях суспільного життя включаючи шлюб, робочу силу, економіку тощо. Більше 25% усіх завдань стосуються безпосередньо або опосередковано гендерної рівності та розширення прав жінок і дівчат.

Концепція Сталого розвитку передбачає соціальний розвиток, стає економічне зростання, ефективне управління та безпечне довкілля для всіх жінок і чоловіків. Забезпечення доступної та чистої енергії (Ціль 7) передбачає модернізацію енергетичної інфраструктури та підвищення енергоефективності.

Хоча феміністські організації надають високу оцінку ЦСР, по деяких питаннях існує низка критичних зауважень³. Ці зауваження в першу чергу торкаються неспроможності використання

2 Environment 48th Session of the UN Human Rights, Council <https://www.genevaenvironmentnetwork.org/fr/ressources/nouvelles/environnement-48th-session-of-the-un-human-rights-council>

3 Feminist Critiques of the Sustainable Development Goals. Analysis and Bibliography 2017. Consortium on Gender, Security and Human Rights. https://genderandsecurity.org/sites/default/files/Feminist_Critiques_of_the_SDGs_-_Analysis_and_Bibliography_-_CGSHR.pdf

гендерно трансформуючого підходу⁴ до економічних та соціальних структур та просування в ЦСР традиційних економічних моделей і пріоритету економічного зростання. Головна проблема полягає в тому, що ЦСР не приймають до уваги структурні причини та соціальні норми, що вкорінені у традиційні економічні моделі та які безпосередньо сприяють існуванню гендерної нерівності.

Глобальний гендерно-екологічний огляд (The Global Gender and Environmental Outlook, GGEO)⁵

Визнаючи важливість висвітлення гендерних питань в екологічній перспективі та у відповідь на заклик Мережі міністерок та лідерок з питань навколишнього середовища, на Конференції ООН зі сталого розвитку *Pio+20* «Майбутнє, якого ми прагнемо»⁶, ООН закликає уряди та політиків негайно вжити заходів для вирішення нагальних екологічних проблем для досягнення цілей у сфері сталого розвитку, а також провести новаторський Глобальний гендерно-екологічний огляд⁷, для того, щоб показати, що чоловіки та жінки по-різному відчувають вплив проблем навколишнього середовища та кліматичних змін. На додачу, гендерні ролі та стереотипи створюють відмінності в тому, як чоловіки і жінки поведуться по відношенню до навколишнього середовища, і в тому, як вони діють в якості провідників екологічних змін.

Глобальний гендерно-екологічний огляд – це спільний проект Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) та стратегічних партнерів, спрямований на те, щоб гендерні питання посіли центральне місце в екологічній оцінці та прийнятті рішень. Огляд був представлений на другій Асамблеї ООН з навколишнього середовища у травні 2016 р. GGEO є всеосяжним оглядом зв'язків між гендерними питаннями і навколишнім середовищем у контексті ЦСР та програми розвитку до 2030 р.

Глобальний гендерно-екологічний огляд надає змогу проаналізувати наявні матеріали для того, щоб зробити висновки. Огляд також дає перші відповіді на наступні ключові запитання, дотичні до розробки політик:

- Які соціальні сили викликають зміни, які спостерігаються у навколишньому середовищі, і чи залежать вони від статі?
- Якими є масштабні наслідки екологічних змін для соціальних систем та безпеки людини, і чи розрізняються ці наслідки за гендерною ознакою?
- Які прогнози та перспективи на майбутнє, чи залежать вони від статі та чи будуть результати для жінок та чоловіків різними?
- Які дії можуть бути вжиті для більш стійкого майбутнього, що дозволить позиціонувати чоловіків і жінок як рівних суб'єктів у прийнятті таких дій, і які соціально-економічні фактори будуть визначати різні результати та заходи у відповідь для чоловіків і жінок?

4 Гендерночутливий - підхід, який визнає різні потреби жінок, чоловіків, хлопців та дівчат, та гендерний розподіл впливу, але не обов'язково намагається відповідати на ці потреби, лише інтегрувати розуміння про їх існування

Гендерно орієнтований - підхід, який включає в себе конкретні дії, спрямовані на зменшення гендерної нерівності, найчастіше на рівні громад

Гендерно трансформуючий - підхід, який побудований навколо фундаментальної цілі - вирішити першочергові причини гендерної рівності в суспільстві

https://www.unfpa.org/sites/default/files/admin-resource/thematic%20note%201_gender_final.pdf

5 Global Gender and Environment Outlook (GGEO), <https://www.unep.org/resources/report/global-gender-and-environment-outlook-ggeo>

6 <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/733FutureWeWant.pdf>

7 Global Gender and Environment Outlook (GGEO) 2018 <https://www.unep.org/resources/report/global-gender-and-environment-outlook-ggeo>

Джерелом даних для Огляду є наявна інформація на стику гендеру та навколишнього середовища. Загалом інформація стосовно різниці між потребами жінок та чоловіків, використанням ресурсів, різних зобов'язань є дуже обмеженою. Наявність гендерно дезагрегованих даних є важливою, оскільки те, що не рахується - не береться до уваги. Ролі жінок дуже часто є невидимими в таких секторах як біорізноманіття через недостатню кількість вичерпних даних дезагрегованих за статтю.

Стратегія гендерної рівності ЄС (*Gender equality strategy, GES*⁸) 2020-2025рр.

Єврокомісія представила нову стратегію гендерної рівності, розраховану на п'ять років, яка має на меті усунення нерівності між чоловіками та жінками у країнах ЄС. Для поліпшення ситуації ЄК вважає за необхідне інтегрувати принцип гендерної рівності до стратегій, які мають прямий і непрямий вплив на життя жінок і чоловіків. У зв'язку з цим у 1996 р. Європейською Комісією був прийнятий підхід інтеграції *гендерних пріоритетів у політику (gender mainstreaming)*⁹.

Встановлюючи важливу віху для прав жінок і прагнення до гендерної рівності, в ЄС запроваджено першу *Стратегію гендерної рівності (Gender equality strategy, GES)*¹⁰. Примітно, що GES чітко посилається на ЦСР, зокрема на Ціль 5, яка стосується гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок.

Ключовими елементами GES є підходи, які стосуються цілеспрямованих заходів для жінок і дівчат, а також використовують 25-річний принцип інтеграції гендерної проблематики, який започаткувався на знаковій Пекінській конференції ООН, до всіх політик, програм і законодавств, включно з амбіціями ЄС щодо більш зеленої та стійкої Європи. Це означає, що, наприклад, перехід до сталої, низьковуглецевої економіки не тільки має орієнтуватися на всі статі, але й також має однаково задовольняти різні потреби жінок і чоловіків. Наслідки впливу забрудненого та токсичного середовища на здоров'я чоловіків і жінок вимагають специфічних гендерночутливих заходів.

Стратегія гендерної рівності, перш за все, окреслює ті сфери, в яких існує гендерна дискримінація та пропонує специфічні механізми для її усунення. *Стратегія гендерної рівності (2020-2025рр.)* буде спрямована на створення умов в Європі, в яких жінки та чоловіки, дівчата та хлопчики, в усьому їх різноманітті матимуть рівні права та можливості. Комісія посилить інтеграцію гендерної проблематики, систематично включаючи гендерну перспективу на всіх етапах політики. Стратегія реалізовуватиметься з використанням підходу міжсекційності (*intersectionality*) як наскрізного принципу. Тобто стратегія має враховувати перетин гендеру та статі з іншими особистими характеристиками/ідентичностями - вік, релігія, етнічність, сексуальна орієнтація, стан здоров'я та ін. - для того, щоб розуміти індивідуальні потреби та індивідуальні випадки множинної дискримінації, та відповідати на них.

Конвенція з біологічного різноманіття (КБР)

У зв'язку зі зростаючими вимогами щодо впровадження гендерних питань до системи положень Конвенції з біологічного різноманіття було ухвалено *Цільовий план для стимулювання та заохочення зусиль з подолання перешкод та використання можливостей для сприяння забез-*

8 European Commission, Gender equality strategy. Achievements and key areas for action, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en

9 Incorporation of equal opportunities into Community policies, <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/15679391.pdf>, Gender mainstreaming in the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ac10921>

10 European Commission, Gender equality strategy. Achievements and key areas for action, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en

печенню гендерної рівності¹¹. У цьому «Плані дій з гендерних питань» впровадження гендерних аспектів було визнано «основним методом врахування гендерних питань у всіх зусиллях у сфері розвитку та навколишнього середовища», а для конкретного втілення цих вимог Конвенцією було запропоновано масштабну програму. У плані визначено чотири стратегічні завдання:

1. Включення гендерної перспективи в імплементацію Конвенції та дотичну роботу усіх сторін та секретаріату;
2. Просування гендерної рівності в процесі досягнення завдань Конвенції та інших майбутніх інструментів;
3. Демонстрація вигоди від включення гендерної перспективи в заходах, спрямованих на збереження біологічного різноманіття, сталого використання, чесного та справедливого поділу вигоди;
4. Підвищення ефективності роботи секретаріату.

«Жіноча група» - The Women's Major Group at UN Environment (WMG-UNEA)¹²

У рамках підготовки підсумкового документа Ріо+20 «*Майбутнє, якого ми хочемо*», «Жіночою групою»¹³ було представлено наратив, в якому чітко викладено концепції справедливого та сталого світу: «Соціальна справедливість, гендерна рівність та екологічна справедливість мають посісти центральне місце у практиці сталого розвитку та у підсумкових документах Конференції Ріо+20». Документ визначає заходи, покликані сприяти забезпеченню гендерної рівності в усіх сферах суспільства, дотриманню прав людини та соціальної справедливості, а також охорони навколишнього середовища та здоров'я людини.

«Жіноча група» була створена на Саміті Землі 1992р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), де уряди визнали жінок однією з дев'яти важливих груп суспільства для досягнення сталого розвитку. «Жіноча група» є офіційною учасницею процесів ООН зі сталого розвитку. В інших процесах використовуються основні групи або аналогічні системи, при цьому з 1996 р. «Жіноча група» бере активну участь у процесах Програми ООН з навколишнього середовища.

Сприяння зеленій економіці посідало центральне місце в дискусіях на Ріо+20. Цей шлях був представлений як стратегічний варіант подолання недоліків сучасних форм економічної діяльності, що виснажують природні ресурси та забруднюють довкілля. Тим не менш, єдності думок про те, що таке зелена економіка немає. Є лише конкуруючі ідеї щодо оптимальних шляхів руху до сталого розвитку.

«Жіноча група» критикує використання терміну «*зелена економіка*», апелюючи до того, що це поняття дуже часто вживають у відриві від контексту сталого розвитку та подолання бідності,

11 CBD, Gender Plan of Action <https://www.cbd.int/gender/action-plan>

12 Women's Major Group. <https://www.womensmajorgroup.org>

13 Women's Major Group, 2011. 'Women's Major Group Summary Input to Zero Draft Outcome Document'. 1 November. UN Conference on Sustainable Development http://www.womenforclimate.org/download/2011/November/WomensMajorGroupSubmission_withAnnex_1Nov2011.pdf?m=1321006847&

а також висловлює занепокоєність з приводу того, що це поняття може бути використане для виправдання нестійкої економічної практики, що веде до нерівноправності та порушення прав постраждалих народів і майбутніх поколінь, оскільки запровадження в обіг цього поняття не ставить під сумнів доцільність збереження нинішньої економічної парадигми і не розглядає потреби її перетворення¹⁴.

Група наполягає, що домінуюча система економічної діяльності шкодить інтересам жінок і згубна для довкілля, є нерівноправною, неприйнятною та використовує показники, що ігнорують соціальні та екологічні реалії.

Замість терміну «зелена економіка» «Жіноча група» рекомендувала запровадити поняття *«стійка та справедлива економіка»* і сформулювала її принципи, цілі та показники, за якими можна судити про її успішність:

WMG-UNEA працюють разом, щоб:

- подолати структурні економічні, соціальні та екологічні кризи, які непропорційно впливають на жінок та дівчаток;
- боротися з нерівністю, що перетинається, і множинною дискримінацією за ознакою статі, віку, класу, касті, раси, етнічної приналежності, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності та самовираження, сексуальних характеристик, інвалідності та інших статусів;
- забезпечити підзвітність уряду зобов'язанням щодо гендерної рівності та сталого розвитку;
- створювати різноманітні, динамічні, рівноправні та справедливі суспільства для всіх людей;
- боротися з усіма структурними бар'єрами, що порушують планетарні кордони, здоров'я та цілісність природи;
- боротися проти коммодифікації природи¹⁵.

«Жіноча група» визначила заходи, покликані сприяти:

- забезпеченню гендерної рівності в усіх сферах життя суспільства;
- дотриманню прав людини та соціальної справедливості;
- захисту довкілля та охорони здоров'я людини.

Можна вважати позитивним той факт, що в підсумковому документі Ріо+20 «зелена економіка» регулярно згадується в контексті питань сталого розвитку та подолання бідності.

14 Women's Major Group Summary Input to "Zero Draft" Outcome Document UN Conference on Sustainable Development (Rio+20) 1 November 2011, http://www.womenforclimate.org/download/2011/November/WomensMajorGroupSubmission_withAnnex_1Nov2011.pdf?m=1321006847&

15 Working Principles and Values Women's Major Group at UN Environment / UNEA. Women's Major Group. https://www.womensmajorgroup.org/wp-content/uploads/2018/05/UNEP-WMG-Principles-and-Values-Statement_FINAL.pdf

Принципи розширення прав та можливостей жінок (*The Women's Empowerment Principles (WEPs)*) - спільна ініціатива ООН Жінки та Глобального договору ООН, що являють собою набір із семи принципів, які пропонують чітке, послідовне та досяжне бачення вкладу, який бізнес може внести у просування гендерної рівності паралельно зі стійким економічним зростанням. Головною метою Принципів 1-5 є впровадження гендерночутливої політики на робочих місцях, що дає жінкам рівні можливості для просування у бізнесі. Зокрема, Принципи закликають корпоративний сектор створювати координаційні органи за гендерну рівність в керівництві, справедливо відноситися до всіх жінок та чоловіків на робочому місці, забезпечувати здоров'я та безпеку жінок та чоловіків, просувати навчання та професійний розвиток для жінок, впроваджувати таких практик з розвитку підприємства, ланцюжку поставок та маркетингу, які б розширювали можливості жінок. Принцип 6 передбачає залучення бізнесу до просування рівності через ініціативи та адвокацію на рівні громад. Принцип 7 заохочує вимірювання та публічну звітність про досягнутий прогрес для досягнення гендерної рівності¹⁶.

До ініціативи WEPs в Україні доєдналися 14 компаній, серед них такі визначні українські компанії як ПрАТ "Укргідроенерго", Група ДТЕК, ТОВ "СТАРЛАЙТ МЕДІА". Головне завдання – підвищити інформованість компаній про важливість жіночого лідерства в бізнесі і показати переваги збалансованих команд. Український бізнес має на меті слідувати світовим трендами розширення економічних прав жінок і жіночого лідерства в бізнесі.

Міжурядова група експертів ООН зі зміни клімату (МГЕЗК)

Шоста доповідь МГЕЗК "Зміна клімату 2022: вплив, адаптація та вразливість"¹⁷ оцінює вплив зміни клімату, розглядаючи екосистеми, біорізноманіття та людські спільноти на глобальному та регіональному рівнях. Рекомендації доповіді наголошують, що ключовою областю, в якій уряди повинні взяти на себе провідну роль, є підтримка навичок і знань, необхідних для створення товариств з нульовим рівнем викидів вуглецю. Однак без плану усунення гендерної нерівності у можливостях, які створюються в результаті такого переходу, економіка не зможе досягти "справедливого" і рівноправного шляху до чистого нульового майбутнього. Таким чином головне питання, яке необхідно вирішити, це яким чином створити більше можливостей для жінок, щоб забезпечити справедливий, стійкий та інклюзивний перехід. Та які вихідні умови уряд та приватний сектор могли б створити для залучення більшої кількості жінок у суміжні сектори.

Європейська «зелена» угода (*European Green Deal*)

Зелена економіка є головним економічним фактором, що лежить в основі пріоритетів національного розвитку країн ЄС. Європейська «зелена» угода¹⁸, яка є новою стратегією зростання, має на меті перетворити Європу на кліматично нейтральний континент до 2050 р. Цього можна досягти за допомогою впровадження зелених технологій, створення сталої промисловості, енергетики і транспорту, а також зменшення забруднення довкілля. Перетворення кліматичних та екологічних проблем на можливості зробить перехід справедливим та інклюзивним.

16 Women's Empowerment Principles, <https://www.weps.org>

17 Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. 22.02.2022
https://report.ipcc.ch/ar6wg2/pdf/IPCC_AR6_WGII_SummaryForPolicymakers.pdf

18 Європейська «зелена» угода – це програма дій, яка встановлює чіткі загальні цілі: передбачається досягнення нульового рівня викидів вуглецю до 2050 р. та скорочення викидів парникових газів на 50%-55% до 2030р. (у порівнянні з рівнем 1990 р.), що базується на побудові стійкої економіки та охоплює практично всі види діяльності ЄС:
1) боротьба зі змінами клімату: амбітні завдання на 2030 р. та 2050 р.; 2) забезпечення чистої, доступної та безпечної енергії; 3) промислова стратегія для «циркулярної» економіки; 4) будівництво та ремонт з економією енергії та ресурсів; 5) нульовий рівень викидів без токсичного довкілля; 6) збереження і відновлення екосистем та біорізноманіття; 7) здорова та екологічно чиста система харчування; 8) перехід до сталої та "розумної" мобільності; 9) дослідження та інновації

Згідно з даними «Грінпісу» та Європейської ради з відновлюваної енергетики, інновації в галузі виробництва сприятимуть створенню 2,7 млн. робочих місць¹⁹ упродовж наступних 20 років. Проте брак кваліфікованих фахівців/-чинь у цій сфері перешкоджає реалізації цього потенціалу. Середня частка жінок в енергетичному секторі по всьому світу складає лише 22-25% від загальної кількості працівників²⁰.

Експертне дослідження кліматичної політики ЄС свідчить про те, що їй бракує гендерного підходу²¹:

- У Європейській «зеленій» угоді²² не згадується про гендер/жінок/чоловіків (хоча в ній зазначено, що Цілі сталого розвитку будуть у центрі дій ЄС щодо формування політик);
- Кліматичні та енергетичні рамки 2030²³ не містять згадок про гендер/жінок/чоловіків;
- Чиста планета для всіх²⁴ не згадує гендер/жінок/чоловіків;
- Програма екологічних дій²⁵ згадує вагітних жінок як уразливу групу.

І це попри те, що інтеграція гендерної проблематики є договірним зобов'язанням, а рамки політики ЄС щодо гендерної рівності та інтеграції гендерної проблематики викладені у Стратегії гендерної рівності²⁶, структура для інтеграції гендерної рівності в усі зовнішні активності була викладена у Плані дій щодо гендерної рівності (Gender Action Plan - GAP III 2021-2025²⁷); і що ЄС підтримує ЦСР (2015) і *План дій Рамкової конвенції ООН з питань зміни клімату* (ПКЗК ООН (2019)²⁸).

Дослідники/-ці консорціуму дослідницьких інституцій²⁹ дійшли висновку, що в Європі значна частина екологічної політики є гендерносліпою (*gender-blind*), і в ній бракує аналізу екологічних проблем як складних суспільно-політичних викликів. Європейська «зелена» угода (*European Green Deal*), зокрема, зосереджена значною мірою на технологічно-наукових рішеннях і не є гендерно чутливою.

Оцінка гендерного впливу відіграє вирішальну роль у розумінні того, як нова політика та законодавство ЄС щодо клімату та енергетики впливають на жінок та чоловіків з різних категорій населення, є ключовим компонентом набору інструментів ЄС щодо інтеграції гендерночутливих підходів. Оцінки впливу Комісії мають три виміри: потенційні економічні, соціальні та екологічні наслідки запропонованої ініціативи.

19 WiRES (Women in Renewable Energy Sector). Green Policy Planform, <https://www.greengrowthknowledge.org/project/wires-women-renewable-energy-sector>

20 Increasing women's participation in the energy sector – addressing the challenges, <https://www.energyeconomicgrowth.org/blog/increasing-womens-participation-energy-sector-addressing-challenges>

21 Mainstreaming Gender and Climate Change to Achieve a Just Transition to a Climate-Neutral Europe, Gill Allwood, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jcms.13082>

22 European Commission. (2019) The European Green Deal. COM(2019)640 final, 11 December

23 The 2030 climate and energy framework. Commission communication on a policy framework for climate and energy from 2020 to 2030 - COM(2014) 0015, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/climate-change/2030-climate-and-energy-framework>

24 European Commission. (2018) A Clean Planet for All: A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy. COM(2018)773 final, 28 November, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0773>

25 Environment Action Programme (EAP), <https://ec.europa.eu/environment/action-programme>

26 European Commission. (2020) A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025. COM(2020)152 final, March, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0152>

27 EU Gender Action Plan III An ambitious agenda for gender equality and women's empowerment in EU external action https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/join-2020-17-final_en.pdf

28 United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC. <https://unfccc.int/>

29 European Green Deal's blind spots set to widen inequalities and weaken environmental protection:report <https://www.wecf.org/european-green-deals-gender-blind-spots/>

Разом з тим, Європейський Парламент є чи не єдиною інституцією ЄС, яка приділяє значну увагу зв'язку між гендером і зміною клімату, і яка підготувала низку відповідних доповідей та резолюцій. Наприклад, *резолюція Європейського Парламенту від 20 квітня 2012 р. (2012/2197(INI))*³⁰ – суворая декларація нерозривної природи гендерної та кліматичної справедливості. Резолюція закликає не просто до збільшення чисельності жінок у прийнятті рішень щодо клімату, а до включення на всіх рівнях прийняття рішень «цілей гендерної рівності та гендерної справедливості в політику, планів дій та інших заходів» для систематичного мейнстриму гендерної чутливості, аналізу, а також для включення принципів гендерної рівності на всіх етапах переговорів щодо питань зміни клімату.

Загалом, зміна клімату розглядається як технічна та ринкова проблема, яка переплітається із зовнішніми стратегічними пріоритетами, такими як міграція та безпека. Це призводить до виключення гендерної рівності з кліматичної політики. Література щодо гендерного мейнстримінгу та координації політики свідчить, що подолання цієї перешкоди вимагає зосередження на досягненні гендерної рівності, на визнанні нерозривності цілей гендерної рівності та кліматичної справедливості.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ УКРАЇНИ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

До головних екологічних проблем в Україні належать наслідки змін клімату, забруднення атмосферного повітря, проблеми водних ресурсів, деградація та забруднення ґрунтів, проблеми, пов'язані з експлуатацією надр, збереження біорізноманіття, поводження з відходами, проблеми окремих територій (нелегальний видобуток бурштину, затоплення шахт Донбасу).

Україна підтримує «зелений» (енергетичний) перехід з огляду на поставлену мету досягнення цілей, визначених Паризькою угодою та ЦСР, тому важливо зрозуміти, яким чином жінки та чоловіки можуть отримати однакову користь від такого переходу.

Законодавство у сфері охорони навколишнього середовища та зміни клімату охоплює компоненти законодавчого та підзаконного регулювання: конституційне, еколого-правове регулювання на підставі законів України, кодексів, міжнародного законодавства³¹.

Чинна *Конституція України* (1996 р.) забезпечує принципи діяльності держави для стимулювання ефективного природокористування, охорони довкілля та утвердження екологічної безпеки. Кожному громадянину України гарантується право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (екологічну безпеку) та відшкодування збитків, завданих порушенням цього права (ч. 1 ст. 50). Крім того, Конституція України передбачає право громадян на вільний доступ до екологічної інформації, в тому числі про якість харчових продуктів і предметів ужитку, та можливість її подальшого поширення (ч. 2 ст. 50).

Загалом система екологічного законодавства України створювалася за часів незалежності з використанням світового досвіду у галузі екологічного права. Ухвалена велика кількість нормативно-правових актів у сфері захисту довкілля, які регулюють весь спектр екологічно-правових відносин у державі. Однак, ці документи розроблені без врахування гендерного підходу.

³⁰ European Parliament. (2012) Resolution on women and climate change. 2011/2197(INI), 20 April, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2012-0145_EN.html

³¹ Закон України 2697-VIII від 28.02. 2019р. «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030р.», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

Наведемо деякі основні нещодавно ухвалені стратегічні документи, які є важливими для суспільства, але не містять гендерної складової.

У *Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 р.*³² йдеться про проблему відходів як про масштабну, і таку, яка викликана в першу чергу домінуванням у національній економіці ресурсоємних технологій, які залишають багато відходів, а також відсутністю ефективного управління відходами. Національний план управління відходами до 2030 року затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2019 р. № 117-р. Метою Стратегії є створення умов для підвищення стандартів життя населення шляхом впровадження системного підходу до поводження з відходами на державному та регіональному рівнях, зменшення обсягів утворення відходів та збільшення обсягу їх переробки та повторного використання. Стратегія є абсолютно гендерносліпим документом. Наприклад, у стратегії відсутній гендерний аналіз негативного впливу сміттєзвалищ, тобто відсутнє розуміння які групи населення найбільш потерпають від накопичення індустріальних, побутових, медичних та інших типів відходів. Також в стратегії йдеться мова про удосконалення інфраструктури з управління відходами - ця дія може мати гендерно диференційований вплив, тобто по різному впливати на жінок та чоловіків, наприклад, з точки зору створення додаткових робочих місць.

Україна доєдналася до Європейської «зеленої» угоди, розробивши власну *Концепцію «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 р.*³³, яка охоплює всі сфери. В концепції відсутня оцінка гендерного впливу, тобто не визначений негативний вплив на жінок та чоловіків від здійснення енергетичного переходу. На додачу, аналіз потреб жінок та чоловіків та збір даних дезагрегованих за статтю не є обов'язковими складовими концепції "зеленого" переходу.

Затверджено Національний план з енергетики та клімату до 2030 р. та переглядається *Енергетична стратегія України до 2035 р.*, в яких належить врахувати аспекти гендерної вразливості, перспективи рівності у сфері зайнятості в енергетичному секторі, комунікацій та навчання, а також моніторингу та звітування щодо гендерно орієнтованих дій та їхніх результатів.

Урядом схвалений *оновлений Національно визначений внесок України - НВВ-2*³⁴ до Паризької кліматичної угоди, який був представлений на кліматичній конференції ООН зі змін клімату COP26 у Глазго (31.10.2021 р. - 12.11.2021 р.) з метою формування обґрунтованої позиції стосовно міжнародних зобов'язань України у здійсненні енергетичного переходу з урахуванням економічної ситуації. У рамках підготовки документу було проведено гендерний аналіз та представлені рекомендації до становища різних груп жінок і чоловіків у галузях, задіяних у сфері протидії зміні клімату; аналізу доступу жінок до прийняття рішень у галузі кліматичної політики; а також готовність до прийняття та сприяння змінам у різних секторах економіки, залежно від статі. Відповідно до аналітичного звіту щодо оновленого Національно визначеного внеску України³⁵, не дивлячись на існування інституційних механізмів для забезпечення гендерної рівності, гендерний компонент все ще не інтегрований до політик, пов'язаних зі зміною клімату. Кросс-секторальні гендерні питання в НВВ відображають стан гендерної рівності в країні. Жінки не мають достатнього представництва на рівні прийняття рішень з питань навколишнього середовища, розрив в оплаті праці існує в усіх сферах, задіяних в боротьбі зі зміною клімату, і частка офіційно працевлаштованих жінок в цих сферах є меншою від частки чоловіків, особливо серед тих, хто

32 Розпорядження КМУ від 08.11.2017р. №820-р «Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року»

33 Концепція «зеленого» енергетичного переходу України до 2050р <https://mepr.gov.ua/news/34424.html>

34 Оновлений національно визначений внесок України до Паризької угоди, <https://mepr.gov.ua/files/03082021/Додаток%20НВВ%20для%20сайту.pdf>

35 https://mepr.gov.ua/files/images/2021/29042021/Analytical%20Report_%20Project_EN.PDF

веде підприємницьку діяльність. Вразливі категорії жінок та чоловіків мають менше ресурсів для адаптації до наслідків зміни клімату. Наприклад, хвилі надзвичайної спеки більш негативно впливають на старше населення, серед якого переважна більшість це жінки. Першочергова необхідність адаптуватися до змін є в тих, хто проводить більшість свого часу на відкритому повітрі (наприклад ті, хто піклується про дітей - це переважно жінки).

Схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності³⁶ до 2025 р., метою якої є покращення розуміння в суспільстві суті та завдань державної гендерної політики та сприйняття її як невід'ємної складової демократичної та правової держави. Концепція спрямована на створення розуміння майбутнього, у якому кожна жінка та чоловік, що проживають в Україні, користуються рівними правами та можливостями, які необхідні для повноцінної участі в усіх сферах суспільного життя, без дискримінації, насильства та експлуатації.

Реалізація Концепції має створити сприятливі умови для покращення сприйняття питань гендерної рівності в суспільстві, розуміння та підтримки основних принципів рівності, популяризації серед різних цільових аудиторій нетерпимості до всіх форм дискримінації, подолання усталених гендерних стереотипів, а також укорінення у суспільстві стандартів рівності прав жінок і чоловіків. Крім того, Концепція сприятиме сталому розвитку і прогресу українського суспільства в цілому, а також виконанню програми реформ на досягнення стратегічної мети членства в Європейському Союзі та Північноатлантичному Альянсі.

---

36 Розпорядження КМУ від 16.09.2020 р. № 1128-р «Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>

ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

ГЕНДЕРНА СТАТИСТИКА

В Україні гендерні аспекти залишаються на периферії статистичного наповнення на всіх рівнях – загальнонаціональному, місцевому та галузевому³⁷. В офіційній статистиці для багатьох галузей і сфер практично немає розподілу даних за статтю.

Дослідження впливу екологічних змін на життєдіяльність чоловіків і жінок (в економічній, соціальної, гуманітарній сферах, насамперед освіти та охороні здоров'я і навколишнього середовища) практично немає належного статистичного підґрунтя. Що ж до оцінки впливу екологічних заходів на соціально-економічну діяльність жінок і чоловіків, то вона практично відсутня (крім опосередкованих оцінок або ж соціологічних опитувань)³⁸.

ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Для України актуальними є проблеми постійного забруднення навколишнього середовища: повітря, природних вод і ґрунту. За даними ВООЗ, забруднення повітря є одним з основних факторів ризику для здоров'я, пов'язаних з навколишнім середовищем. Чим нижче рівні забруднення повітря, тим менше серцево-судинних і респіраторних захворювань як у тривалій, так і в короткостроковій перспективі.

Основна частина цих відходів і забруднень в Україні утворюється в містах. Основними джерелами забруднення є транспорт, побутові та промислові відходи. Неефективне поводження з відходами спричиняє розширення звалищ.

Забруднення повітря. Забруднення повітря негативно впливає як на чоловіків, так і на жінок, знижуючи якість та тривалість життя. В той же час забруднене повітря має непропорційний негативний ефект на жінок та дівчат. Мікрочастинки, які потрапляють у повітря через вихлопні гази, в результаті горіння сухої трави, або твердого палива для обігріву можуть викликати передчасні пологи. На додачу, різні види смогу негативно впливають на врожай, що в свою чергу провокує підвищення цін. Враховуючи той факт, що жінки заробляють менше за чоловіків, будь яке підвищення цін рухає до харчової незабезпеченості господарства, очолювані жінками, швидше за ті, які очолюють чоловіки.³⁹ Показник смертності від забруднення повітря в Україні – 120 осіб на 100 тис. населення на рік, дезагрегація за статтю цих даних в Україні наразі відсутня.

Забруднення вод. Основним чинником антропогенного навантаження на поверхневі водні ресурси є все ще значні обсяги як споживання води в економічній діяльності, так і скидів забруднених вод, унаслідок чого погіршуються санітарно-гігієнічні показники якості води, що погіршує якість сільськогосподарських продуктів харчування, а відтак є небезпечним для здоров'я.

Нестача чистої води ускладнює життя людей, особливо жінок у сільській місцевості. Через нерівний розподіл домашніх обов'язків, проблеми з доступом до води збільшують кількість зусиль та часу, які жінки витрачають на репродуктивну працю. Що в свою чергу зменшує їх можливості навчатися, розвиватися та займатися продуктивними видами праці. Отже, погіршення доступу до чистої води має негативний ефект на економічні можливості жінок, особливо тих, які проживають у сільській місцевості.

37 Пекін +25: паралельний звіт Україна 2014-2019. – <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15878.pdf>

38 Nieuwenhuijsen M.J. Environmental risk factors of pregnancy outcomes: a summary of recent meta-analyses of epidemiological studies. – <https://ehjournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/1476-069X-12-6>

39 <https://www.sei.org/featured/5-ways-reducing-pollution-can-improve-equality-for-women/>

Жінки є основними виробниками сільськогосподарської продукції. Нестача життєво необхідних ресурсів, зокрема води, означає погіршення рівня життя, призводить до фінансових втрат, чинить негативний вплив на фізичне та психологічне здоров'я.

Забруднення ґрунтів. Основними забруднювачами ґрунтів є метали та їх сполуки, радіоактивні елементи, а також добрива і пестициди (хімічні препарати, що застосовуються для боротьби з бур'янами). В Україні вживаються певні заходи щодо зменшення шкідливих промислових викидів у навколишнє природне середовище, але цього поки що недостатньо. Кожна людина повинна сама піклуватися про довкілля і своє здоров'я. У рамках програми Президента України «Зелена країна»⁴⁰ відбулася наймасштабніша висадка дерев на всій території України⁴¹ (близько 3 млн. деревних рослин) разом із акцією «Висадження дерев одним мільйоном людей за 1 добу» у рамках глобального проекту «Озеленення планети»⁴². Глобальна ініціатива 3R⁴³ (*reducing, reusing, recycling*) – скорочення, повторне використання та переробка для українців працює вже сьогодні.

Україна на найвищому політичному рівні вже доєдналася до Європейської "зеленої" угоди та пообіцяла синхронізувати свої політики з її цілями. Серед них і створення нових лісів, як потужний засіб боротьби зі зміною клімату та запобігання деградації ґрунтів, забрудненню та обміліттю рік, опустелюванню, сприяння збереженню біорізноманіття. Жінки в Україні беруть активну участь у боротьбі за збереження навколишнього середовища. Зокрема серед найперспективніших проектів за участю жінок є проекти з розвитку навколишнього середовища, створення зручної прозорої системи збору сортування та продовження життєвого циклу предметів одягу, взуття та аксесуарів з метою вирішення проблеми накопичення текстильного сміття; розвитку екохабів – просторів, де проходить прийом вторсировини. Тривають проекти з популяризації сортування відходів, відповідального споживання та життя у стилі zero waste (нуль відходів). Реалізуються проекти та є конкретні досягнення в галузі збереження біорізноманіття, висадки лісів, парків і скверів, вирішення проблем безпритульних тварин тощо⁴⁴.

ВРАХУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ АСПЕКТІВ В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ

Гендерні аспекти в «зеленому» переході»⁴⁵. З огляду на поставлену мету досягнення цілей, визначених Паризькою угодою та ЦСР, питання «зеленого переходу» є актуальним для України для того, щоб інтегрувати досвід, знання, можливості та переваги жінок, а також уникати ризику посилення гендерного розриву між чоловіками та жінками в сучасних умовах та контексті доступу до енергії. Тому важливо зрозуміти, яким чином жінки та чоловіки можуть отримати однакову користь від такого переходу.

Застосування новітніх технологій має позитивний вплив як на жінок, так і на чоловіків, у тому числі у вигляді покращеного доступу до послуг та створення робочих місць. За умови застосування гендерного підходу до процесу впровадження нових технологій, енергетичний перехід надасть унікальну можливість подолати існуючий гендерний дисбаланс в енергетичному секторі України.

40 У 2022 р. в рамках програми "Зелена країна" планується висадити 300,732 млн. Сіяців, у 2023 р. - 330,786 деревних рослин, у 2024 р. - 336,482 млн шт.

41 Українці по всій країні одночасно висадили деревні рослини в рамках програми Президента «Зелена країна», <https://mepr.gov.ua/news/38329.html>

42 Глобальний екологічний проект «Озеленення Планети», <https://www.facebook.com/GreeningofthePlanet/>

43 The 3R Initiative, <https://www.env.go.jp/recycle/3r/en/outline.html>

44 Жінки, які створюють нове завтра. <https://www.yves-rocher.ua/actbeautiful/women-who-create-new-tomorrow>

45 «Зелений перехід» — це перехід від таких джерел енергії як вугілля чи природний газ до відновлюваних джерел. Енергетичний перехід (нім. Energiewende, англ. Energy transition) - це перехід декількох країн до сталих економік шляхом відновлюваної енергетики, енергоефективності та сталого розвитку

Відправним пунктом інтеграції гендерного компонента у проекти підвищення енергоефективності⁴⁶ є визначення ролей та обов'язків жінок і чоловіків як споживачів електроенергії у своїх громадах, для побутових, виробничих і комунальних потреб, а також як потенційних учасників – як працівників і працівниць, керівників і керівниць, власниць і власників – у рамках виробничо-збутових ланцюгів у сфері енергетики.

Досягнення гендерної рівності є запорукою розширення доступу до енергії та зменшення бідності. Наразі у багатьох регіонах України деякі категорії чоловіків і жінок не мають безперервного доступу до сучасних енергетичних послуг.

Вплив війни на енергетичну безпеку

Ситуація в Україні ускладнилась через війну, викликану повномасштабним вторгненням Росії. Станом на 4 травня 815 населених пунктів залишаються знеструмленими, це більше 680 тис. абонентів, та близько 230 тис. абонентів залишаються без газу. Кожного дня руйнування зазнають нові об'єкти енергетичної інфраструктури. В той же час, кожного дня постачання електроенергії та газу відновлюється тисячам абонентів.⁴⁷ Наразі влада декларує, що подорожчання енергоносіїв для населення не передбачається у воєнний період і продовжує діяти механізм покладання спеціальних обов'язків (ПСО) на ринку електроенергії. Завдяки приєднанню української енергосистеми до європейської (16 березня 2022р.) з'явилася можливість отримувати резервні поставки електроенергії з Європи. Тим не менш, країна вимушена перебудовувати систему постачання енергоресурсів, а прийдешній опалювальний сезон буде надзвичайно складним. Перегляд програм субсидіювання щодо доступу до енергоресурсів повинен враховувати гендерний підхід, що дозволить позбутися гендерних розривів та створити гендерно чутливі моделі для забезпечення загального доступу до сталої енергії.

Згідно зі звітом МАГАТЕ⁴⁸, усі чотири діючі атомні електростанції (АЕС) (Запорізька, Хмельницька, Південноукраїнська та Рівненська) продовжували працювати з початку війни. Рівні радіації залишаються в межах норми, жодних радіоактивних викидів, які могли б вплинути на персонал станцій, населення чи навколишнє середовище не відбулося. Ситуація в районі Чорнобильської АЕС залишається складною, зокрема через пошкоджені мости. Необхідні зусилля для відновлення безпечного управління ядерними об'єктами Чорнобильської АЕС та кращої характеристики поточної радіологічної ситуації в зоні відчуження. Ситуація на Запорізькій АЕС залишається складною і потребує постійної уваги через присутність російських військ. Безпека радіоактивних джерел є критичною проблемою для України.

Гендерний аспект у енергоспоживанні. «Енергетична бідність»⁴⁹ непропорційно впливає на жінок, а домогосподарства, якими керують жінки, можуть мати менше ресурсів для інвестування у стійкі рішення. Це особливий тип бідності, який як безпосередньо, так і опосередковано впливає на різні показники якості життя жінок, які в Україні, зазвичай, більше, ніж чоловіки, опікуються побутом домогосподарств і виконують вдвічі більше неоплачуваної домашньої роботи, включно з доглядом за дітьми, пранням і приготуванням їжі. Так дослідження показало, що в

46 Енергоефективність – це методи використання меншої кількості енергоресурсів для надання такого ж або більшого обсягу послуг економічним та екологічним чином, що сприяє пом'якшенню наслідків зміни клімату за рахунок скорочення споживання вичерпного палива та пов'язаних із ним викидів парникових газів

47 http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245646974&cat_id=35109

48 <https://www.iaea.org/sites/default/files/22/04/ukraine-report.pdf>

49 Енергетична бідність (Energy poverty) – це форма бідності, пов'язана з різними несприятливими наслідками для здоров'я та благополуччя людей, що посилюється через неможливість доступу до найважливіших енергетичних послуг, необхідних для забезпечення гідного рівня життя та здоров'я людей – адекватне тепло, охолодження, освітлення, енергія на електроживлення. Енергетична бідність обумовлена такими факторами як низька енергоефективність будівель, високі ціни на енергоресурси, що корелюють із рівнем доходів населення

середньому чоловіки витрачають на роботу по домогосподарству близько 15 годин на тиждень, коли їхні партнерки витрачають на виконання цих обов'язків майже вдвічі більше часу (29 годин на тиждень)⁵⁰.

Вищих ризиків енергетичної бідності зазнають жінки старшого віку, з огляду на довшу очікувану тривалість життя та нижчі пенсії. Більшість домогосподарств, які самостійно очолюють жінки з нижчим рівнем доходу, також піддаються непропорційній загрозі відчувати енергетичну бідність. Разом з тим, чоловіки і жінки певних соціальних груп, зокрема особи похилого віку, люди з інвалідністю, особи з низькими доходами через безробіття, відсутність годувальника, фізичні вади, низький рівень професійної підготовки тощо; родини, в яких дитину виховує лише один із батьків, мігранти та біженці, які не мають достатньо необхідних ресурсів, як споживачі енергії можуть бути надзвичайно «вразливими» і потребують захисту, адже збільшення енергетичної бідності, а також недостатня поінформованість про найбільш адекватні інструменти для запобігання вразливості споживачів, які відчували її наслідки, перешкоджають сталому розвитку енергетичного ринку. Важливо, що проблема енергетичної бідності не є суто українською – існування енергетичної бідності визнають навіть у економічно розвинутих країнах ЄС⁵¹. Так, згідно з результатами дослідження, проведеного в країнах ЄС, у 2020 році 8% населення ЄС підтвердили, що вони не можуть підтримувати достатнє тепло у своєму будинку. Таким чином, енергетична бідність залишається серйозною проблемою, і порятунок уразливих громадян від неї є невідкладним завданням для ЄС та його членів⁵².

В Україні на законодавчому рівні досі неврегульоване питання «вразливого» споживача. Експертна спільнота закликає до здійснення оцінки ситуації з енергетичною бідністю, включно з визначенням критеріїв цього явища для України; визначенням соціальних груп, що піддаються ризику енергетичної бідності з урахуванням гендерного аспекту. Надання субсидій у формі адресної монетизованої підтримки для споживачів енергетичних послуг є недостатнім, останніми роками обсяги фінансування значно зменшилися⁵³. Також програма впровадження енергоефективних заходів у національному масштабі є недостатньо ефективною.

Недостатньо вжито заходів з реконструкції житлових будинків, оновлення систем опалення та електроустановок, допомоги для забезпечення оплати комунальних платежів багатодітним сім'ям та домогосподарствам, очолюваним жінками. Упродовж 2020-2021 рр. помітний поступ спостерігався у роботі Державного фонду енергоефективності, який спростив процедури для ОСББ⁵⁴, хоча на практиці було реалізовано лише 10 із 300 проєктів. Водночас, Урядом було критично обмежене фінансування державної програми «теплих кредитів», яка, особливо в умовах пандемії, мала б сприяти громадянам в оптимізації їх витрат на житлово-комунальні послуги через впровадження енергоефективних заходів.

50 Сучасне розуміння маскулітності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів та насильства щодо жінок. UNFPA, 2018 <https://bit.ly/3bdnxvw>

51 «Енергетична бідність в Україні та ЄС: як гармонізувати підходи та політику» <https://uacrisis.org/uk/podii/70723-anons-kruglij-stil-na-temu-energetichna-bidnist-v-ukrayini-ta-yes-yak-garmonizuvati-pidhodi-ta-politiku>

52 Energy poverty. The EU is committed to tackling energy poverty and to the protection of vulnerable consumers. https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/energy-consumer-rights/energy-poverty_en

53 За офіційними даними, кошти, які уряд виділяє на субсидії, з 2018р. зменшилися практично вдвічі: 2018 р. – 71 млрд грн; 2019 р. – 55 млрд грн; 2020 р. – 39,3 млрд грн; 2021 р. – 36,6 млрд грн. 2021 - 47,2 млрд. До державного бюджету на 2022 р. видатки на пільги і житлові субсидії закладено у розмірі 38,4 млрд грн

54 Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків

Енергетична бідність – це перш за все здатність населення споживати енергоресурс, тобто співвідношення швидкості зростання цін на енергоресурси до швидкості зростання доходів громадян. Статистичні дані свідчать про те, що рівень доходів жінок становить у середньому близько 75-80% заробітної плати чоловіків⁵⁵. Саме тому варто зазначити про суттєво більше число жінок (ніж чоловіків), які живуть у енергетичній бідності, внаслідок того, що жінки отримують меншу заробітну плату, а це означає, що їм не вистачає фінансових засобів для інвестування в нові технології для «зеленого» переходу. На енергетичну бідність впливає той факт, що жінки та чоловіки мають різні енергетичні потреби. Моделі споживання енергії домогосподарствами є різними для чоловіків і жінок:

- У сімейних домогосподарствах жінки витрачають більше часу на неоплачувану енергоємну домашню роботу, як-от приготування їжі та прання, тому більше залежать від енергії для використання побутових приладів.
- Своєю чергою, чоловіки споживають більше енергії, і це переважно пов'язане з транспортом та харчуванням за межами домівки.

Спосіб отримання та використання енергії також не є нейтральним за своїм впливом. Доступ до електроенергії може мати позитивний вплив на різні соціально-економічні аспекти життя жінок, оскільки доступ до електроенергії забезпечує освітлення в будинках і додаткові години для навчання, а вуличне освітлення покращує безпеку жінок і дітей. Електричні прилади також зменшують кількість часу, що витрачається на домашню роботу, а доступ до мережі Інтернет та мобільних телефонів надають можливості для бізнесу та більший доступ до інформації.

Внесок централізованого теплопостачання у пом'якшення наслідків зміни клімату. Для населення України, яке стало вразливим у результаті економічних перетворень, задоволення елементарних потреб у теплі стає дедалі більш складним завданням. Малозабезпечені сім'ї, як правило, у відсотковому вираженні витрачають більшу частину свого доходу на опалення, ніж групи населення з більш високим рівнем доходу. Вони з більшою часткою ймовірності проживають у менш енергоефективному житлі, оскільки не можуть дозволити собі модернізацію, яка підвищила б енергоефективність їхнього житла, і до того ж вони можуть не мати інформації про такі можливості.

Домогосподарства, очолювані жінками, як правило, знаходяться ближче до межі бідності, що більше підкреслює значення оцінки гендерних відмінностей у частині доступу до послуг, що надаються по лінії проектів централізованого теплопостачання, з погляду рівня добробуту та соціальної інклюзивності.

Споживачі часто можуть лише обмеженою мірою регулювати температуру і кількість тепла, що поставляється (наприклад, за допомогою термостатів). Облік енергії також обмежений: більшість споживачів отримує рахунки за теплопостачання, розраховані за єдиним тарифом опалення, незалежно від обсягів фактичного споживання.

Розвиток ВДЕ та гендерний дисбаланс. Розбудова сектору відновлюваних джерел енергії (ВДЕ), впровадження новітніх технологій створює нові можливості для зайнятості. Традиційно в Україні енергетична галузь характеризується домінуванням спеціальностей, які традиційно опанували чоловіки, але завдяки політиці інклюзивності та заходам із забезпечення гендерної рівності жінки можуть отримати рівний доступ та переваги від участі у секторі ВДЕ. У жінок з'являються нові можливості для підприємництва та участі у прийнятті рішень.

55 Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Брак інформаційних і статистичних даних щодо залучення жінок у розбудову сектору ВДЕ не дозволяє належним чином проаналізувати чинники, які створюють певні перешкоди для входу у сектор та кар'єрного просування, а відсутність гендерно орієнтованої політики в енергетичному секторі можна вважати ключовим бар'єром для працевлаштування жінок, вирівнювання заробітної плати, участі у прийнятті рішень та обійманню керівних посад, адаптації програм навчання та підвищення кваліфікації в секторі ВДЕ.

Згідно з даними Міжнародного агентства з відновлюваної енергетики (*International Renewable Energy Agency, IRENA*),⁵⁶ число жінок серед штатних працівників у секторі відновлюваної енергетики становить 32%, що значно вище, ніж у світовій нафтогазовій промисловості (22%). Водночас, у галузі ВДЕ участь жінок у наукових, технологічних, інженерних та математичних роботах (*Science, Technology, Engineering and Maths, STEM*) є набагато нижчою, ніж в управлінні. Суспільство покладає багато сподівань на наукові відкриття у сфері STEM, оскільки вони здатні вирішити більшість існуючих проблем, зокрема тих, які стосуються змін клімату та забруднення навколишнього середовища. Тому надзвичайно важливою є професійна підготовка жінок, особливо в галузі природничих наук, технологій, інженерії та математики (STEM). Це також важливо, враховуючи той факт, що більшість робочих місць у сфері відновлюваної енергетики є висококваліфікованими за своєю природою, що потребує знань у сферах STEM. За оцінками Національного наукового фонду, у наступному десятилітті 80 відсотків робочих місць, що створюються, вимагатимуть знань у галузі STEM.

Перехід від викопного палива та використання ВДЕ потребує поглибленого навчання та підвищення кваліфікації. Жінки недостатньо залучені до традиційних «зелених» робочих місць, включно з ВДЕ, екологічними дослідженнями та енергозбереженням, а також прийняттям рішень. Глобальний договір ООН в Україні оприлюднив список «зелених»⁵⁷ професій, які є популярними вже зараз або ж незабаром стануть такими. Це *сіті-фермери, фахівці в галузі зміни клімату, інженери з відновлюваних джерел енергії, інженери зеленого транспорту, «зелені» будівельники, спеціалісти з переробки відходів, фахівці в галузі сталого розвитку, технічні спеціалісти з якості води*.

Водночас, у секторі ВДЕ бракує можливостей залучення більшого числа жінок, оскільки вони потребують більш ґрунтовної підготовки з питань науки, техніки та математики (STEM). Серед жінок значно більша частка тих, хто має непрофільну щодо своєї поточної роботи освіту, ніж серед чоловіків. Жінки часто виконують низькокваліфіковані та нетехнічні роботи в енергетичному секторі, недостатньо представлені на керівних посадах у сфері енергетики⁵⁸. Якщо не будуть реалізовані відповідні програми навчання, сертифікації та підвищення кваліфікації, спрямовані на підготовку, утримання та стимулювання жінок у галузі STEM, то жінки, швидше за все, будуть зайняті на простих, тимчасових роботах, таких як помічниця та допоміжний персонал.

Трансформація вугільних регіонів України та гендерний контекст. Поступова відмова від вугілля, є світовим трендом з метою декарбонізації економіки/енергетики⁵⁹. Основними викликами для справедливої трансформації є забезпечення соціального захисту та відновлення місцевої економіки. В Україні останнім часом спостерігається недофінансування вугільної галузі, а заручниками невиплати заробітної плати гірникам ставали жінки та діти, оскільки для них єди-

56 IRENA, Renewable Energy: A Gender Perspective, https://irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2019/Jan/IRENA_Gender_perspective_2019.pdf

57 Топ -8 «зелених» професій майбутнього, <https://landlord.ua/news/top-8-zelenykh-profesii-maibutnoho>

58 Проект постанови Про затвердження Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, <https://www.msp.gov.ua/projects/709/>

59 Для стримування підвищення середньої глобальної температури на рівні 1,5 ° C усі вугільні станції світу повинні зупинити свою роботу. Відмова від використання вугілля в електроенергетиці означає його заміщення іншими видами генерації

ним джерелом доходу є заробітна плата чоловіка. Відмова від вугілля також означатиме втрату робочих місць у гірничодобувній та електроенергетичній галузях – це близько 55 тис. працівників. Водночас енергетичний перехід відкриває перспективу створення втричі більшої кількості нових робочих місць (близько 160 тис.) у сучасних галузях, наприклад, у виробництві обладнання для фотоелектричних, біомасових та вітрових установок.

Наразі політика реконверсії вугільних регіонів України не передбачає гендерного підходу, зосереджуючись суто на аспектах зайнятості. Ці перешкоди щодо повноцінної участі жінок є, насамперед, порушенням прав людини, зокрема права жінок на повну та рівну участь у житті своїх громад. Тому уряд зобов'язаний усунути дискримінацію щодо жінок та створити рамки, які допоможуть розширити їхні можливості та забезпечити їхні права. Важливе врахування гендерних аспектів при формуванні та реалізації регіональних стратегій розвитку областей, наразі ж такі проекти здебільшого не містять гендерної складової⁶⁰. Необхідно враховувати рекомендації МОП з питань впровадження гендерної рівності в "зелені сектори"⁶¹ та вжити всіх заходів для того, щоб раніше існуюча гендерна нерівність не була перенесена у "зелену" економіку, що формується. Тому необхідно надавати всебічну підтримку, щоб забезпечити рівний доступ до «зелених» робочих місць.

У сільському господарстві існують значні гендерні розриви між жінками та чоловіками. Серед сільського населення України переважають жінки, вони є основними виробниками сільськогосподарської продукції. Середня оплата праці чоловіків у сільському господарстві на 20% перевищує оплату праці жінок.

Жінки відіграють ключову роль у неформальній сільськогосподарській діяльності, веденні домашнього господарства, що має вплив на ВВП, при цьому вони характеризують себе як незайнятих. Вони часто зайняті сезонно або неповний робочий день. Водночас сільські райони мають вирішальне значення для досягнення цілі 8 сталого розвитку України – до 2030 р. забезпечити рівень зайнятості 70% населення у віці 20-64 роки.

Відсоток залучення жінок у сільськогосподарській діяльності не є оптимальним⁶². Лише 18% господарств очолюють жінки, і вони мають 15% земельної площі. Це означає, що розмір їхнього середнього господарства менший. Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності в цих господарствах – 29,8% жінок, на відміну від 32,8% очолюваних чоловіками. Господарства, очолювані жінками в галузі тваринництва, мають негативний рівень рентабельності (-0,6%). Очолювані жінками господарства отримали 24% коштів в якості державних субсидій і з податку на додану вартість⁶³.

У загальній кількості фермерських господарств лише 20,5% очолюють жінки, частка жінок, які очолюють сімейне фермерське господарство, складає лише 10%. Жінки переважно володіють

60 Платформа сталого розвитку. У травні 2019 року, міські голови шести вугільних мономіст Донецької області, три громадські організації з регіону та Донецька торгово-промислова палата - об'єдналися у Платформу сталого розвитку вугільних міст. Наразі до Платформи входять дев'ять міст, <https://justtransition.org.ua/>

61 Gender Equality and Green Jobs. ILO https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_360572.pdf

62 <https://minagro.gov.ua/news/gendernij-aspekt-vidigraye-znachnu-rol-u-bud-yakomu-ekonomichnomu-procesi-zokrema-j-v-rozvitku-apk-olena-kovalova>

63 Розширення прав та можливостей сільських жінок http://wicc.net.ua/media/rozshyrennia_prav_ta_mozhlyvostej_sil'skykh_zhinok.pdf

фермерськими господарствами, без чіткої спеціалізації і меншими за розміром. У дрібних фермерських господарствах жінки, як правило, концентруються в якості виробників у нижній частині ланцюга.

В аграрному секторі жінки схильні застосовувати більш стійкі методи ведення сільського господарства, однак, схеми фінансування не відповідають їхнім потребам і не використовують їхній потенціал, все ще зберігаючи патріархальну модель. Оскільки жінки рідше володіють землею, на якій вони працюють, їх часто не долучають до процесу прийняття рішень.

Що стосується сільгоспкооперативів, то лише третина з них отримали державну підтримку за програмами Міністерства, що свідчить про необхідність сприяння діяльності жінок в АПК та заохоченні їх брати активну участь у сільськогосподарському підприємстві.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОСТІ ТА ІНКЛЮЗИВНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Станом на квітень 2021 р., 47% Комітету з питань навколишнього середовища Європейського Парламенту (ЄП) становлять жінки, і лише 30% міністерських посад охорони навколишнього середовища ЄС у державах-членах обіймають жінки. Серед дипломатів з питань клімату, яких ЄС делегує на Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (РКЗК ООН), найбільшу глобальну екологічну зустріч, у 2019 р. частка делегаток становила 41% та лише 35% у 2015 р., коли було підписано Паризьку угоду. Аналіз Організації жіночого навколишнього середовища та розвитку (WEDO⁶⁴) свідчить про те, що представленість жінок є меншою на засіданнях, на яких ухвалюються важливі рішення.

В Україні у 2020 р. вперше в.о. Міністра енергетики і захисту довкілля було призначено жінку (О.Буславець). Проте у складі Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування серед 18 членів жінок лише четверо⁶⁵.

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА НА РІВНІ ГРОМАД

Формування способу життя, «дружнього» до природи, що характеризується пріоритетом екологічних цінностей – один з ключових підходів до розвитку сучасного суспільства, орієнтованого на екологічні цінності та їх практичне втілення у повсякденному житті. В Україні жінки і чоловіки занепокоєні тим, що природоохоронні заходи посилюють тиск на їхнє повсякденне життя, а додаткові витрати на екологію призводять до підвищення її вартості. Однак, враховуючи ефект від споживання здорових продуктів харчування (зменшення витрат на здоров'я), дедалі більше цінується користь від більш сприятливого навколишнього середовища (чистих повітря, води тощо).

Громадські (неурядові) організації України (ГО, НУО), діяльність яких пов'язана з питаннями довкілля, зміни клімату та «зеленого» переходу, дедалі частіше враховують гендерні аспекти цих процесів, попри те, що здебільшого ці питання вважаються «гендерно нейтральними». Саме громадські організації (особливо асоційовані з міжнародними інституціями) *ініціюють впровадження гендерного підходу*, яким передбачено наступне:

- Забезпечення представництва жінок і чоловіків щодо прийняття рішень на всіх рівнях (національному, регіональному) стосовно захисту довкілля, пом'якшення наслідків зміни клімату та переходу до чистих видів енергії.

64 Women's environmental and development organization, <https://wedo.org/>

65 Комітет з питань екологічної політики та природокористування http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_komity_list?pidid=3006

- Впровадження в усі політики та стратегії підґрунтя для гарантування рівних прав чоловіків та жінок щодо отримання рівних можливостей у процесі вжиття природоохоронних заходів, «зеленого» переходу.
- Моніторинг впливу соціальних, економічних та технологічних рішень на становище жінок і чоловіків, рівень їх доходів та доступ до ресурсів.
- Проведення тренінгів і навчальних семінарів, інформування з метою підвищення обізнаності жінок і чоловіків з їхніми правами та ознайомлення з екологічно чистими технологіями, набуття навичок, які можна використовувати для зменшення впливу наслідків зміни клімату.

Неурядові організації здійснюють підтримку енергетичного планування та розвитку громад, зосереджуючи зусилля на посиленні ролі жінок у прийнятті рішень у процесі реалізації енергетичної та кліматичної політики громади на регіональному рівні (ТГ). Прикладом може бути організація спеціальних програм з енергетичного і кліматичного планування⁶⁶, яке охоплює висвітлення технічних, фінансових та правових питань у сфері енергетики і зміни клімату, включно з гендерним підходом.

Перспективними можна вважати пілотні проєкти громад⁶⁷ щодо формування енергетичної кліматичної політики з урахуванням гендерної складової, які передбачають аналіз ролі та представленості жінок і чоловіків у питаннях енергетичної стійкості (енергоефективності, пом'якшення наслідків зміни клімату), що підтверджує їх актуальність в умовах сучасних викликів регіонального розвитку.

Головними завданнями є здійснення громадського контролю за дотриманням законодавства у сфері довкілля, зміни клімату та «зеленого» переходу, практична діяльність з метою розв'язання екологічних проблем, поширення інформації стосовно загроз зміни клімату, переваг здійснення «зеленого» переходу, здійснення просвітницької роботи з метою формування екологічної свідомості населення, формування в Україні засад збалансованого (сталого) розвитку.

Роль ГО у сфері довкілля, зміни клімату та «зеленого» переходу важко переоцінити. Попри те, що влада не завжди враховує їхні пропозиції та зауваження, НУО мають змогу поширювати корисну всебічну інформацію та широко висвітлювати певні питання завдяки своєму досвіду та представленості на всіх рівнях. Отриманню екологічних знань сприяють і поширення громадськими організаціями та у соцмережах різноманітних порад і фактичних даних стосовно того, яку шкоду довкіллю може завдати та чи інша дія та як прості речі рятують довкілля.

Участь неурядових організацій у розробленні державних програм та обговоренні законодавчих ініціатив дозволяє вдосконалити якість документів з урахуванням потреб і запитів суспільства, а також забезпечити більш високу ймовірність підтримки та сприяння їх реалізації (також за допомогою заходів, які є недоступними для влади з огляду на нестачу фінансування та брак довіри).

Завдяки належному рівню співпраці між владою та неурядовими організаціями НУО можуть виступати посередниками та радниками впровадження державної політики, а часом і здійснювати контроль за її реалізацією, уникаючи негативних політичних наслідків.

66 Онлайн-курс "Жіноче лідерство у розвитку енергетичного потенціалу ОТГ" розроблений в межах проєкту «Енергетична стійкість ОТГ та підтримка жіночого лідерства», що впроваджується ГО "Експертний центр з питань безпеки – Україна" за підтримки USAID Проєкту Енергетичної Безпеки (ПЕБ), https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+WL101+2021_T2/about

67 Проведення гендерного аналізу міської енергетичної та кліматичної політики Житомирської МТГ у рамках виконання програми «Муніципальний енергетичний план Житомирської міської територіальної громади на 2021-2024 роки», <https://gurt.org.ua/vacancies/70145/>

III

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ГЕНДЕРНИХ АСПЕКТІВ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ

Завдання дослідження – оцінка громадянами України екологічної ситуації і рівень стурбованості проблемами довкілля.

Соціально-демографічний портрет респондентів. Дослідження проводилося в містах і селах у всіх регіонах України, за винятком Криму та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, методом формалізованого інтерв'ю "обличчям до обличчя". Опитано 2018 громадян України, серед яких 1089 жінок та 929 чоловіків віком від 18 років. Орієнтиром для відбору демографічних характеристик стали документи державної статистики, які зумовили формування репрезентативної вибірки дослідження.

Важливість питань довкілля та навколишнього середовища. Громадяни України обох статей визнають, що екологічні проблеми вже позначаються на їхньому житті. Жінки і чоловіки мають консенсусне бачення важливості питань збереження довкілля, що свідчить про рівень стурбованості проблемами навколишнього середовища. Хоча, жінки висловлюють стурбованість станом довкілля частіше, ніж чоловіки (відповідно 55,8% і 49,4%). 76,8%, жінок і 71,2% чоловіків погоджуються, що зміни клімату, що відбуваються, несуть загрозу життю людей.

Найбільшу турботу щодо стану довкілля та навколишнього середовища проявляють чоловіки старшого (55,8%) і середнього (53,5%) віку, порівняно з чоловіками молодшого віку (45,7%). Серед жінок статистично значущих відмінностей між віковими групами не спостерігається. Основні відмінності між жінками і чоловіками в оцінці питань довкілля зумовлені відмінностями між молодими (до 35 років) чоловіками (45,7%) і молодими жінками (54,5%).

Проблеми навколишнього середовища жителів міст турбують більшою мірою, ніж жителів сіл. Екологічні проблеми частіше турбують міських жителів індустріальних регіонів з високим рівнем забруднення (58,1%) і людей з високим рівнем добробуту (67,4%). Чоловіки і жінки з високим рівнем добробуту частіше вважають проблеми довкілля «дуже важливими» (67,4%), порівняно з групами з більш низьким рівнем добробуту (49-53%).

Оцінка важливості проблем навколишнього середовища має яскравий регіональний вимір. Чим гіршим є стан довкілля у місцевості, де живуть громадяни, тим важливішими є питання екології. Краще, ніж в інших регіонах, оцінюють стан довкілля жителі Західного регіону, причому оцінка важливості проблем довкілля жінками статистично значуще не відрізняється від оцінки чоловіків (відповідно 38,4% і 39,1%), в усіх інших регіонах жінки оцінюють їх важливість вище, ніж чоловіки. Жителів Західного регіону меншою мірою, ніж жителів інших регіонів, турбує більшість проблем (один з небагатьох винятків – проблеми вирубки лісів, значущість якої однакова у всіх регіонах). Також жителі Західного регіону України рідше (47%), ніж жителі інших регіонів (від 55% до 59%) відзначають вплив екологічних проблем на їхнє життя.

На рівень екологічної свідомості впливають вік і освіта. 81% опитаних переконані, що кожен/-на може сприяти поліпшенню екологічної ситуації. З них частіше підтримували це твердження чоловіки та жінки з вищою або незакінченою вищою освітою (83,8%), ніж ті, хто має середню або неповну середню освіту (75,1%). Представників молодшої вікової групи можна назвати більш екологічно свідомими (83,6% серед вікової групи 18-35 років проти 78,5% громадян 56 років і

68 Дослідження проводилося з 3 по 8 грудня 2021 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2018 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%

старші). І лише 13,9% респондентів сподіваються, що згодом екологічні проблеми вирішаться самі собою.

Головні проблеми довкілля та навколишнього середовища. Оцінюючи за п'ятибальною шкалою, якою мірою їх турбують проблеми, пов'язані з чистотою довкілля, громадяни України високо оцінюють стурбованість більшістю проблем. Найбільшою мірою громадян турбують проблеми чистої питної води (4,6 бала), техногенних забруднень річок та ґрунтових вод (4,5 бала), екологічної чистоти продуктів харчування (4,5 бала). Стурбованість проблемою вирубки лісів, сміттєзвалищ, техногенного забруднення ґрунту, екологічної чистоти територій, на яких можна проводити дозвілля, оцінюється 4,4 балами, переробки відходів – 4,3 балами, техногенного забруднення повітря, благоустрою територій – 4,2 балами, змінами клімату, радіаційного забруднення територій, боротьби з викидами парникових газів – 4,1 балами. Найменшою мірою турбує громадян шумове забруднення (3,9 бала) та полювання на диких тварин (3,9 бала), хоча навіть показник у 3,9 бала з п'яти можливих є доволі високим.

Оцінка рівня забруднення повітря. Значимих відмінностей у позиціях жінок і чоловіків щодо оцінки рівня забруднення повітря не виявлено. Залежність визначається типом поселення, а також регіоном проживання респондентів. Для громадян, які вважають, що в їх місцевості рівень забруднення повітря такий, що робить проживання небезпечним, переважає більшість (75,5%) розглядають питання екології як дуже важливі, тоді як серед тих, хто вважає, що повітря чисте – лише 42,8%. Значно гірше оцінюється стан повітря міськими жителями, порівняно з сільськими. Так 6,6% жителів міста оцінюють рівень забруднення повітря як таке, що робить життя небезпечним, серед сільських жителів лише 0,8% оцінюють рівень забруднення повітря як небезпечний для життя. Саме в містах рівень забруднення повітря такий, що робить проживання небезпечним. Найгірше оцінюють рівень забруднення повітря жінки і чоловіки Східного регіону, найкраще оцінюють ситуацію жителі Західного регіону – тут 30,2% відповідають, що, на їхню думку, повітря чисте.

Доступ до чистої питної води. Проблема доступу до чистої питної води є однією з найгостріших. В Україні 15% жінок і 14% чоловіків не мають доступу до чистої питної води. Найбільша частка громадян, які вважають, що мають проблеми з доступом до джерел чистої води, сконцентрована у містах (вважають, що не мають доступу до чистої питної води 5,6% міських жителів і 1,4% сільських). Статистично значущих відмінностей між оцінками жінок і чоловіків як у міській, так і у сільській місцевостях немає.

Основними детермінантами, що зумовлюють можливість отримати доступ до чистої води, є вік та матеріальні статки. Чим старші громадяни, тим менше можливостей отримати доступ до чистої питної води. Саме жінки старшої вікової групи мають найбільші перепони щодо доступу до чистої води. Завжди мають доступ до питної води 48% чоловіків і жінок віком до 35 років і 37% віком старше 55 років, не мають доступу – відповідно 11,7% чоловіків і 18,7% жінок.

Чим вищим є рівень доходів, тим кращою є ситуація з доступом до питної води. Частка тих, хто завжди має доступ до чистої питної води, зростає з 37% тих, хто «ледве зводить кінці з кінцями», до 55% тих, хто «живе забезпечено», а частка тих, хто частіше або ніколи не мають доступу до чистої питної води, знижується з 28% до 14%. Статистично значущих гендерних розбіжностей відповідно до статків не спостерігається.

Регіональний розріз показує існуючі відмінності у доступі до чистої води. Найкраща ситуація у Західному регіоні країни, де декларується відсутність проблеми доступу до питної води. 52% жителів Західного регіону завжди мають доступ до чистої питної води. В інших регіонах України

доступ до чистої питної води мають від 34% до 46%. У Східному регіоні України 10,4% громадян не мають доступу до чистої води.

Оцінка якості питної води і забрудненості повітря пов'язані між собою. Так, серед тих, хто живе в місцевості з чистим повітрям 68,5% завжди мають доступ до чистої питної води, тоді як серед тих, хто живе у місцевості з високим рівнем забруднення повітря, що робить проживання небезпечним, завжди мають доступ до чистої питної води лише 37,6%. Також варто зазначити, що громадяни, які відповіли, що ніколи або майже ніколи не мають доступу до чистої питної води, 4,1% серед чоловіків та 4,4% серед жінок.

Споживання. Переважна більшість опитаних вважають, що зміни клімату, що відбуваються, несуть загрозу життю людей. Більшість громадян розглядають екологічні проблеми як такі, що вже позначаються на їхньому житті і вважають, що для того, щоб врятувати планету, людям слід обмежити споживання (61,2%). 81,2% опитаних обох статей вважають, що компанії-виробники товарів та надавачі послуг мають робити це у більш екологічний спосіб.

Відповідальність за стан довкілля. Обидві статі майже рівною мірою схильні покладати найбільшу відповідальність за стан довкілля та навколишнього середовища переважно на державу (63,5%) та місцеві органи влади (47,1%), меншою мірою на бізнес (30,8%) та індивідуально на кожну людину (29,7%). Також менша відповідальність за стан екологічних проблем у країні покладається на низький рівень життя (18,2%), низький рівень бюджетного фінансування екологічної сфери (18%), неефективну роботу екологічних організацій (15,2%), відсутність екологічної освіти (11,5%), низьку якість інформаційних кампаній з екологічних питань (7,6%). Статистично значущих відмінностей між чоловіками і жінками під час відповіді на це питання не спостерігалось.

Рівень освіти корелюється з підвищеним рівнем особистої відповідальності. Покладати відповідальність на саму людину схильні 21% громадян з середньою або неповною середньою освітою, та 36% тих, хто має вищу або незакінчену вищу освіту.

Участь в екологічно спрямованій громадській активності. Участь в екологічно спрямованій громадській активності не є поширеною в Україні. Лише 3% жінок та 2% чоловіків регулярно беруть участь у громадській діяльності, пов'язаній з питаннями охорони довкілля, змін клімату тощо. 77% жінок і 80% чоловіків не беруть участі в екологічно спрямованій громадській діяльності.

На активність громадської позиції впливають вік, освіта і добробут. Дещо більш активними є представниці середньої вікової групи (36-55 років), люди з високими рівнями освіти та добробуту. Чим вищий рівень добробуту громадян, тим частіше вони залучені до громадської активності – частка тих, хто бере участь у діяльності, пов'язаній з екологічними проблемами, зростає від 8,8% серед тих, хто «ледве зводить кінці з кінцями», до 15,7% тих, хто «живе забезпечено».

29% чоловіків та 21% жінок ніщо не здатне спонукати взяти участь у громадській діяльності з охорони довкілля та навколишнього середовища. Чоловіки дещо частіше за жінок вважають громадську екологічну діяльність не потрібною (відповідно 16,6% і 11,8%), також дещо частіше таку відповідь дають жителі та жительки сільської місцевості, порівняно з міськими (відповідно 17,7% і 12,2%) та громадяни з середньою або неповною середньою освітою (18,1%).

На рішення брати участь в охороні довкілля могло б вплинути лише значне погіршення екологічної ситуації в місці проживання. У такому випадку чоловіки були б більш активні за жінок. Основною причиною неучасті у громадській діяльності чоловіки і жінки називають відсутність вільного часу (27,5%) та відсутність яскравих лідерів та лідерок екологічного руху.

Чим краще чоловіки і жінки оцінюють стан довкілля в місцевості, де вони живуть, тим частіше вони не вважають цю діяльність важливою чи потрібною (серед респондентів, які вважають, що у місцевості, де вони живуть, рівень забруднення повітря такий, що робить проживання небезпечним, лише 6,8% не вважають цю діяльність важливою чи потрібною, а серед тих, хто вважає, що повітря в їх місцевості чисте – 26,7%).

Екологічно свідома поведінка. Жінки частіше, ніж чоловіки, демонструють «екологічно свідому» поведінку, яка пов'язана з тими видами діяльності, якими традиційно частіше займаються жінки (або зі способом життя, більше властивому жінкам). Жінки частіше за чоловіків відмовляються від використання поліетиленових пакетів⁶⁹; купують більше екологічно безпечних засобів догляду за домом; відмовляються від купівлі товарів, які тестуються на тваринах; віддають перевагу органічним продуктам; купуючи пластикові вироби віддають перевагу тим, які виготовлені з пластику, який переробляється чи розкладається, або частіше придбають товари, виготовлені з переробленого пластика, деревини, металу, паперу, обирають товари з мінімальною упаковкою; відмовляються від використання одноразового посуду.

Разом з тим «екологічно свідомі» дії, які здійснюються жінками, на кшталт надання переваги речам, які мають довше життя; відмова від одягу з тваринного хутра; економія води, опалення та електричної енергії у побуті в першу чергу дозволяють економити фінансові витрати. Таким чином саме «економічна мотивація» стає важливою у формуванні «екологічно свідомої поведінки». Тому така поведінка частіше характерна для жінок і чоловіків з низькими доходами. Оскільки рівень доходів значно нижчий у людей старшого віку, саме вони частіше демонструють таку поведінку. До того ж, оскільки частка жінок старшого віку вища, ніж чоловіків і рівень доходів жінок є нижчим, вони частіше, ніж чоловіки демонструють таку поведінку. Хоча у ситуаціях, коли «екологічно свідома» поведінка, навпаки, пов'язана з певними додатковими витратами (навіть якщо вони і компенсуються у майбутньому), частіше вона проявляється у людей з більш високими доходами. «Економічно невмотивовані» види «екологічно свідомої» поведінки є малопоширеними в українському суспільстві. Така поведінка притаманна представникам обох статей.

Певною мірою додатковим стимулом «екологічно свідомої» поведінки є її користь для здоров'я (а також мотиви благодійності, наприклад, коли вживані речі віддають іншим).

Мобільність. На сьогодні ані чоловіки, ані жінки не готові відмовитися від поїздок на власному автомобілі на користь поїздок у громадському транспорті. Про неготовність змінити власний автомобіль на громадський транспорт частіше говорять чоловіки (57%), ніж жінки (50%). Серед тих громадян, які мають власний автомобіль, лише 12% жінок і 8,5% чоловіків безумовно готові відмовитися від поїздок на власному автомобілі. Не готові відмовлятися від користування власним авто громадяни з високим рівнем доходу (68,5%). Умовою відмови від користуванням власним автомобілем є належна робота громадського транспорту у населених пунктах України.

Використання екологічного транспорту, зокрема автомобілів з електричним двигуном стає дедалі привабливішим. Чоловіки більш охоче готові користувалися таксі з електродвигунами, порівняно з жінками. Наприклад, віддали б перевагу поїздам на таксі з електричним двигуном (навіть за умови дорожчого проїзду на електромобілі, порівняно з проїздом на таксі з двигуном внутрішнього згоряння) 30% чоловіків і 28% жінок. Хоча для більшості населення тип двигуна автомобіля не має значення.

⁶⁹ Безкоштовне розповсюдження пластикових пакетів в Україні було заборонене лише з 10 грудня 2021 р., тобто вже після завершення цього соціологічного опитування

Сортування відходів. Серед видів «екологічно свідомої» поведінки, які самі собою не приносять прямої фінансової вигоди чи користі для здоров'я, найчастіше громадянами застосовується повторне використання вживаних речей та сортування відходів. Шкідливі відходи (батареї, ЛЕД-лампи, ртутні термометри, побутова хімія тощо) завжди або майже завжди викидають у спеціалізованих місцях 23% чоловіків і жінок, старий одяг не викидають, а віддають іншим, або переробляють – 20%, сортують відходи – 14,8%.

Сумарна частка тих, хто у більшості випадків сортують відходи, дещо більша серед жінок, ніж серед чоловіків (відповідно 30,4% і 25,9%). Найчастіше сортують відходи жителі Західного (38,4%) і Центрального (32,7%) регіонів, рідше – жителі Південного (23,2%) і Східного (15,5%) регіонів. Звичка сортування відходів є більш властивою жінкам. Для чоловіків частіше (17,1%), ніж для жінок (10,6%), причиною того, що вони не сортують відходи є те, що для них це не є пріоритетом. Відсутність практики сортувати відходи передусім пов'язана з відсутністю пунктів збору поблизу. Жінки частіше, ніж чоловіки, висловлюють готовність сортувати відходи за умови наявності біля будинку урн для роздільного збору відходів чи пункту прийому вторсировини (75,7% жінок впевнені або скоріше впевнені, що сортували б відходи, тоді як серед чоловіків – 64,7%).

Викидають відсортовані відходи у спеціальні контейнери біля дому значно частіше міські жителі, ніж сільські, через вищий рівень забезпечення такими контейнерами у містах, порівняно із селами. У зв'язку з чим сільські жителі частіше, ніж міські, вимушені відвозити його до пунктів збору або користуватися платними послугами вивозу. Це свідчить про те, що сільські населені пункти потребують кращого забезпечення контейнерами для роздільного збору відходів.

ПОЗИЦІЇ ЕКСПЕРТІВ ТА ЕКСПЕРТОК ⁷⁰

Відмінності екологічної свідомості. Консенсус-думка експертів/-ок – проблеми навколишнього середовища однаковою мірою впливають на жінок і чоловіків. Проте відмінності в рівні екологічної свідомості між жінками і чоловіками в Україні існують, на що вказують також результати попередніх досліджень⁷¹.

Основні проблеми навколишнього середовища. Для населення України питання збереження навколишнього середовища є дуже важливим. Серед головних екологічних проблем України: забруднення повітря промисловими викидами, техногенне забруднення річок та ґрунтових вод, вирубка лісів, забруднення повітря автомобільним транспортом, проблеми сміттєзвалищ (їх розміщення, ліквідація тощо), зміни клімату.

Актуальною для України є проблема доступу до чистої питної води. Ця проблема є однаковою мірою важливою як для жінок, так і для чоловіків. Хоча для жінок, які проживають у сільській місцевості, проблема доступу до питної води є більш актуальною, особливо з урахуванням наслідків поступового пересихання колодязів та забруднення ґрунтових вод, що останнім часом має місце в Україні. Проблема пересихання колодязів та забруднення ґрунтових вод безпосередньо впливає на ведення домогосподарства, в тому числі обмеження можливості поливу городів, присадибних ділянок, необхідність підвезення води на великі відстані, необхідність носити воду від колодязя, розташованого на великій відстані. Неякісна питна вода в першу чергу негативно впливає на здоров'я людей. А звідси випливають й економічні наслідки: лікування хвороб, потре-

⁷⁰ Експертне опитування проводилося з 25 січня по 7 лютого 2022 року. Опитано 52 експерти та експертки: співробітники міністерств, органів місцевої влади та самоуправління, представники громадських організацій

⁷¹ Результати соціологічного дослідження: проведеного Українською кліматичною мережею див. <https://ucn.org.ua/?p=8185>

ба купувати очищену воду чи платити за її доставку, додаткові витрати на закупівлю продуктів у разі неможливості їх вирощувати тощо.

Зусилля влади як на державному, так і на місцевих рівнях зі зменшення негативного впливу на жінок проблеми пересихання колодязів та забруднення ґрунтових вод визнано недостатніми. Для зменшення негативного впливу на жінок проблеми пересихання колодязів має бути ухвалено відповідну Державну програму з вирішення цієї проблеми. На місцевих рівнях мають бути розроблені відповідні програми щодо раціонального водокористування, запроваджені посилені штрафні санкції для підприємств-забруднювачів.

Участь у прийнятті рішень. Теза про те, що державні та управлінські рішення у сфері охорони довкілля частіше ухвалюються чоловіками, а наслідки цих рішень частіше торкаються жінок, не отримала однозначної експертної підтримки. Оскільки поширеною є думка, що жінки також представлені серед керівного складу, що ухвалює рішення у сфері екології, а також тому, що наслідки прийнятих рішень однаковою мірою торкаються і чоловіків, і жінок, незважаючи на те, хто ухвалює рішення, оскільки всі вимушені жити в однакових умовах. Це свідчить про відсутність гендерної чутливості серед експертної когорти. До призначення пані Буславець у 2020 році всі попередні міністри енергетики та охорони навколишнього середовища в Україні були чоловіками. Проте з 18 членів парламентського комітету з питань екологічної політики та природокористування лише 4 жінки.

Сортування відходів. Серед головних причин несортування відходів більшістю громадян переважає: відсутність облаштованих пунктів збору поряд з помешканням з відрегульованою та простою системою «від домоволодіння до переробника»; відсутність впевненості у тому, що відсортовані відходи будуть належним чином утилізовані через брак системи подальшої переробки відходів; відсутність інформації, як саме потрібно сортувати відходи; відсутність впевненості в тому, що ця проблема є дійсно актуальною для України в умовах економічної кризи.

До стимулів, які доцільно запроваджувати для заохочення чоловіків сортувати відходи відносяться: розширення мережі прийому пунктів вторинної сировини, запровадження мотивуючого (достатньо високого) рівня винагороди за збір та здачу вторинної сировини, зниження тарифів на вивіз твердих побутових відходів для населення у випадку сортування відходів.

До основних стимулів, які доцільно запроваджувати для заохочення жінок сортувати відходи відносяться: запровадження мотивуючого (достатньо високого) рівня винагороди за збір і здачу вторинної сировини, проведення постійної кампанії з інформування щодо користі сортування відходів; зниження тарифів на вивіз твердих побутових відходів для населення у випадку сортування відходів. Одним з головних стимулів заохочення жінок до сортування відходів називають також запровадження талонів для пільгових покупок після здачі вторинної сировини. Такий підхід є додатковим свідченням існування в суспільстві гендерної упередженості стосовно розподілення репродуктивної праці.

Мобільність. Жінки частіше користуються громадським транспортом, ніж чоловіки.

До дій влади, що можуть найбільш ефективно стимулювати власниць автомобілів користуватися громадським транспортом слід віднести: запровадження механізмів надійності, швидкості та безперебійності роботи громадського транспорту, включно з цілодобовими маршрутами, забезпечуючи при цьому безпеку користування ним; стимулювання використання альтернативного транспорту (електросамокати, велосипеди та ін. з одночасним забезпеченням відповідних зон/смуг користування); стимулювання каршерингу, кооперацію сусідів для проїзду, таксі на

декількох пасажирів, корпоративного транспорту. Окрім того для жінок важливим є створення умов у містах для мікромобільності (зручне пересування містом пішки), зелених коридорів.

Для чоловіків найбільш ефективними засобами заохочення користування громадським транспортом називають: стимулювання використання альтернативного транспорту; а вже потім запровадження механізмів надійності, швидкості та безперебійності роботи громадського транспорту, включно з цілодобовими маршрутами; розширення екологічних зон у містах; запровадження закритих зон і платних проїздів.

Механізми переконання на користь частішого користуватися громадським транспортом як жінок, так і чоловіків є однаковими: забезпечення надійної, швидкої та безперебійної роботи громадського транспорту, покращення якості перевезення та якості громадського транспорту, фінансова доступність проїзду.

Гендерний вплив переходу від централізованого до індивідуального опалення. Імовірний перехід від централізованого до індивідуального опалення найближчим часом не вплине суттєвим чином на стан жінок внаслідок того, що в Україні для міського населення, жителів багатоповерхівок перехід на індивідуальне опалення не застосовується повсюдно через відсутність технічних умов для цього. Для сільського населення та жителів приватного сектору індивідуальне опалення є нормою.

Відмова від викопного палива. Програма трансформації моделі розвитку регіонів, на яких впливає процес відмови від викопного палива (ліквідація виробничих потужностей, закриття вугледобувних підприємств тощо), не враховує потенційних негативних наслідків на жінок і чоловіків від закриття підприємств в рамках цієї програми. Необхідно розробити ряд дій для зменшення негативного впливу, наприклад створення додаткових робочих місць, розробки програм працевлаштування для жінок і чоловіків.

Врахування гендерного фактору в нормотворчій діяльності. Нормативні документи, що регулюють проблеми екології, захисту довкілля, «зеленого переходу» не враховують гендерні аспекти та є «гендерно сліпими».

Компетенції. Експертне середовище підтверджує потребу щодо отримання додаткових знань і навичок для закриття гендерних розривів у сфері захисту довкілля, «зеленого переходу», зокрема додаткових знань і навичок стосовно збору даних, розподілених за статтю (26,8%), стосовно дослідження чинників, що зумовлюють екологічну поведінку жінок і чоловіків (53,8%), залучення жінок до прийняття управлінських рішень (28,8%).

Дезагрегація даних. Збір та узагальнення даних з питань екології, захисту довкілля, «зеленого переходу» переважно здійснюється без розподілу за статтю. Серед причин відсутності дезагредованих даних – відсутність компетенцій та потреби. Крім того, дезагрегація даних за статтю – це дещо вужче поняття, ніж гендерна статистика, оскільки методи, які в ній застосовуються, не передбачають відображення гендерних ролей, відносин та нерівних можливостей у суспільстві. Наразі концепції та методи перебувають у процесі розроблення. Для покращення системи збору даних доцільно робити онлайн-форми для проведення опитування та залучати громадськість до збору даних у певних ситуаціях.

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Висновки та рекомендації цього дослідження підсумовують виявлені гендерні розриви у сфері захисту довкілля та протидії кліматичним змінам. Ідентифіковані розриви в більшості випадків стосуються діючих національних політик та рівня екологічної свідомості жінок та чоловіків, та як результат слідування практикам, які є в більшій, або меншій мірі дружніми до навколишнього середовища. Рекомендації структуровані за темами та можуть бути інтегровані до стратегій, планів дій, цільових програм та інших документів на національному та місцевому рівнях. Рекомендації також можуть бути використані громадськими організаціями, які працюють з питаннями захисту довкілля та протидії кліматичним змінам для забезпечення гендерної оптики власних проєктів.

ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ВИЗНАЮТЬСЯ ЗАПОРУКОЮ ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.

У більшість міжнародних, зокрема пан'європейських, стратегічних та рамкових документів, які стосуються охорони довкілля та протидії змінам клімату, інтегрована гендерна складова: визнається непропорційний вплив різних екологічних проблем на добробут та здоров'я жінок, ідентифікуються різні потреби жінок та чоловіків, дівчат та хлопців різних верств населення в адаптації до наслідків проблем довкілля та зміни клімату, підсвічується роль та внесок жінок у боротьбу зі зміною клімату. Хоча Україна тою чи іншою мірою бере на себе зобов'язання в рамках більшості міжнародних документів, частка гендерносліпих національних стратегічних документів, які регулюють сферу захисту довкілля, залишається високою. Посадовцям на всіх рівнях прийняття рішень у цій сфері необхідно ідентифікувати величину наявних гендерних розривів - нерівний розподіл репродуктивної праці, недостатня представленість жінок на рівні прийняття рішень, розрив в оплаті праці - та орієнтувати чинні та майбутні регуляторні документи на закриття цих розривів.

ДЛЯ РОЗРОБКИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАХОДІВ З МІНІМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН НЕОБХІДНО ПРОВОДИТИ ОЦІНКУ ГЕНДЕРНОГО ВПЛИВУ,

беручи до уваги склад населення, яке відчуває наслідки тої чи іншої проблеми. Оцінку впливу потрібно проводити з обов'язковим дотриманням принципу інтерсекційності, тобто крім статі варто брати до уваги й інші фактори: вік, стан здоров'я, культурні та релігійні традиції тощо. Такий підхід дозволить більш точно ідентифікувати індивідуальні потреби та розробити заходи, які ефективно мінімізуватимуть негативний вплив. Важливою складовою комплексної оцінки є наявність даних, розподілених за статтю. Система збору даних у сфері захисту довкілля хоча і покращилася за останні роки, але все одно не містить в собі достатньо показників, які б допомагали чітко ідентифікувати гендерні розриви та визначити потреби жінок та чоловіків різних верств населення.

ПІСЛЯВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ, В ТОМУ ЧИСЛІ ТОЇ, ЩО МАЄ ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ, МАЄ ВІДБУВАТИСЯ З УРАХУВАННЯМ ГЕНДЕРНОЇ СКЛАДОВОЇ.

Військові дії на території України, спричинені повномасштабним вторгненням Російської Федерації, продовжують завдавати шкоди довкіллю: забруднення повітря, води та ґрунтів паливно-мастильними матеріалами та іншими нафтопродуктами та залишками військової техніки; вибухонебезпечні предмети; хімічні забруднення від обстрілів та ракет; пожежі в екосистемах та знищення біорізноманіття тощо. Реальну оцінку вдасться зробити після закінчення активних бойових дій, але робота з відновлення вже спостерігається у звільнених областях. Важливо, щоб програми з ліквідації наслідків бойових дій, відбудови інфраструктури та відновлення довкілля відбувалися з урахуванням гендерних особливостей. Визначення індивідуальних

потреб та складу населення, забезпечення репрезентативності жінок та чоловіків, дівчат та хлопців різних верств населення, які будуть залучені до процесу прийняття рішень щодо ліквідації наслідків та безпосередньої відбудови, та які займатимуться розвитком відповідного регіону, сприятиме досягненню сталого розвитку та гендерної рівності на рівні громад.

«ЗЕЛЕНИЙ ПЕРЕХІД» ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРУ ТА СПРАВЕДЛИВА ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСТ, ЗАЛЕЖНИХ ВІД ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ та інших видів "брудної" з точки зору довкілля індустрії, відбувається без врахування гендерних потреб. Оскільки відповідні трансформації зазвичай означають зміну кількості робочих місць, впровадження нових технологій та зміну умов праці, а також в окремих випадках додаткові фінансові витрати населення, необхідно розуміти, яку кількість жінок та чоловіків та яким чином торкнуться зміни, що впроваджуються. Для зменшення потенційного негативного впливу, а також для стимулювання більш справедливого розподілу ресурсів необхідно залучати більшу кількість жінок до розвитку сектору захисту довкілля та боротьби з кліматичними змінами, залучаючи їх до процесів прийняття рішень та створюючи сприятливі умови для кар'єрного просування на керівні посади. Водночас необхідно покращувати доступ дівчат та жінок до навчання STEM-професіям, які досі традиційно вважаються так званими "чоловічими" галузями з огляду на гендерні стереотипи у суспільстві.

ЖІНКИ ЧАСТІШЕ ЗА ЧОЛОВІКІВ ВЕДУТЬ СПОСІБ ЖИТТЯ ДРУЖНІЙ ДО ДОВКІЛЛЯ. Невідповідальне споживання та недружня до довкілля поведінка стають все більшою перепорою у досягненні сталості. Наразі жінки частіше за чоловіків обирають практики дружні до навколишнього середовища: відмова від пластикових пакетів та одноразового посуду, вибір товарів з меншою кількістю пакування та менш шкідливих засобів для домогосподарств. Це обумовлено в першу чергу нерівномірним розподілом домашніх обов'язків та неоплачуваною репродуктивною працею, яку традиційно виконують жінки, отже підвищення рівня свідомості у питаннях відповідального споживання серед чоловіків тісно пов'язано зі зміною соціальних норм у суспільстві в бік гендерної рівності. Літні люди в більшості випадків ведуть спосіб життя менш дружній до довкілля, окрім випадків коли такі практики допомагають економити кошти, на кшталт використання енергоощадних ламп. Загалом всі жінки та чоловіки, включно з літніми людьми, у переважній більшості випадків виключають світло в приміщеннях, в яких не знаходяться, за можливості зменшують опалення, відключають воду під час чищення зубів. Зменшення споживання ресурсів, не зважаючи на першочергову причину такої звички, є прикладом екологічно дружніх практик та може бути використана як основа для підвищення рівня свідомості серед жінок та чоловіків різних верств населення. Жінки та чоловіки не готові відмовлятися від користування власним транспортним засобом на користь громадського транспорту, та відмовлятися від двигуна внутрішнього згорання на користь електричного коли мова йде про таксі, навіть за умови покращення інфраструктури, зменшення часу очікування, зниження ціни. Отже, ці фактори є важливим, але не вирішальними для змінення звичок користування на більш сталі. Необхідно проводити комунікаційні кампанії для підвищення рівня освіченості жінок та чоловіків з питань безпеки кліматичних змін та розвитку екологічної свідомості.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДУМКИ ГРОМАДЯН ЩОДО ІСНУВАННЯ ДОСТУПУ ДО ЧИСТОЇ ПИТНОЇ ВОДИ НЕ ДАЛО ОДНОЗНАЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ. Переважна більшість громадян та громадянок вважає, що мають безперервний доступ до чистої питної води. При цьому мешканці та мешканки сільської місцевості частіше підтверджували існування такого доступу. Враховуючи забруднення підземних вод, відсутність централізованого водопостачання та подекуди нерегулярні підвезення води у сільській місцевості, отримані відповіді мають бути перевірені. Глибше дослідження доступу до чистої питної води необхідне для того, щоб зрозуміти, яку воду громадяни вважають чистою та питною, та який формат доступу для них є безперервним. На додачу, для верифікації думки громадян необхідні польові дослідження води та організації доступу до неї особливо для жінок.

В РАМКАХ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЯВЛЕНО НЕДОСТАТНЮ ОБІЗНАНІСТЬ ЩОДО ГЕНДЕРНИХ ПИТАНЬ ЕКСПЕРТІВ ТА ЕКСПЕРТОК У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ, ЯКІ ВЗЯЛИ УЧАСТЬ У ДОСЛІДЖЕННІ. Переважна більшість жінок та чоловіків експертної когорти заперечують різний рівень екологічної свідомості та різний вплив екологічних проблем з огляду на стать. Серед тих, хто погоджується з існуванням різниці впливу, більшість бачить її лише у різних фізіологічних наслідках. У своїх відповідях експертне коло часто використовує усталені гендерні стереотипи. Просвітницька робота з гендерної сенситизації є необхідною серед стейкхолдерів сфери захисту довкілля, оскільки гендерна сліпота регуляторних документів несе в собі загрозу подальшого збільшення гендерних розривів. Експертам у більшості випадків було важко відповісти про включення гендерного компонента в стратегічні національні документи, та вони підтверджували існування запиту на підвищення власних компетенцій з питань пов'язаних з гендерною рівністю у сфері захисту довкілля та протидії кліматичним змінам.

